Aflevering 8. December 1913.

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

Redactie-adres: Dr T. HOEKSTRA te Kampen.

DE STILLEN IN DEN LANDE BIJ DE VOLHEID DES TIJDS [1])

DOOR

DR. J. RIDDERBOS.

Bij het keerpunt der tijden, toen de aan de vaderen gegeven lofte eindelijk in vervulling zou gaan, was onder Israël de rwachting van een komenden Messias in het minst niet uit-storven. Niet alleen de evangeliën, ook de Joodsche ge-nriften, die ons uit dien tijd nog resten, leeren ons dit wel ders. Het schijnt, dat vooral sinds de verovering van Pales-a door de Romeinen in het jaar 63 v. C. onder den invloed n den druk der tijden de Messiaansche verwachtingen zich in t Joodsche volksleven veel krachtiger hebben doen gelden n tevoren. In de godsdienstige en — niet te vergeten — in politieke gedachtenwereld van het Jodendom uit Jezus' dagen men ze eene breede plaats in.

Echter, deze verwachting was zoo verre afgeweken van het lilig spoor, dat door het woord van profeten en psalmisten n het zielsoog van het op den Heere hopend Israël was ge-zen. Niet alleen, dat de voorzegging van een *lijdenden* essias een verzegeld boek was gebleven, maar ook de ver-chting van den Koning uit Davids huis was door onheilige

---

[1]) Vgl. E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter su Christi, 4e Aufl., II Leipzig 1907; W. Bousset, Die Religion s Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, 2e Aufl. Berlin 06; H. Cremer, Die paulinische Rechtfertigungslehre im Zusam-nhange ihrer geschichtlichen Voraussetzungen, 2e Aufl., Güters-1900.

factoren als eigengerechtigheid, nationale zelfzucht en d[...] naar wraak in zeer ongeestelijke banen geleid.

Toch toonen ons de evangeliën, dat er in Israëls midden [...] steeds een overblijfsel was, dat, ook bij alle menschelijke d[...]ling en misverstand, toch innerlijk bleef gebonden aan [...] Godswoord, dat eenmaal tot de vaderen was uitgegaan. Over [...] geheel werden ze niet gevonden onder de Farizeeën en [...] Schriftgeleerden, al werden dezen door zichzelf en door [...] volk voor de model-vromen gehouden: mannen als Nicode[...] en Jozef van Arimathea zijn hooge uitzonderingen. Veel[...] zijn het menschen, die men gewoon is, met het woord [...] den psalmist als „stillen in den lande" (Ps. 35 : 20) te best[...]pelen. Enkelen hunner worden ons door de Schrift met na[...] genoemd: Zacharias en Elizabeth, Maria en Jozef, Simeon [...] Hanna, Nathanaël, de Israëliet zonder bedrog, en de and[...] jongeren, die den Messias verwachtende waren (Joh. 1). T[...] waren dezen de eenigen niet, zij waren de vertegenwoordig[...] van kringen of kringetjes, waarin de heilige vonk der gee[...]lijke heilsverwachting nog aldoor onder de asch was blij[...] gloeien (Luc. 2 : 38).

1. Waaruit kennen wij hun innerlijk leven?

Er ligt voor den geloovige eener latere eeuw eene eigena[...]dige bekoring in, om na te speuren, wat voor eene wereld [...] gedachten en voorstellingen, van smartaandoeningen en st[...] verwachtingen het is geweest, waardoor het zieleleven van d[...] weinige oprechte Israëlieten innerlijk werd bewogen. Ech[...] doet zich hier eene bijzondere moeilijkheid op. In de go[...]dienstige Joodsche litteratuur uit die dagen en in de geschi[...] boeken van een Josephus vindt men wel het beeld der onge[...]telijke Messiasverwachtingen in verschillende gedaanten get[...]kend, maar van het stille wachten dezer oprechte Israëlie[...] zoekt ge tevergeefs een spoor. Eene omstandigheid, die re[...] meer dan een heeft doen vragen, of het beeld, dat de ev[...]geliën ons aangaande deze vromen ontwerpen, niet meer aan [...] fantasie dan aan de werkelijkheid is ontleend.

Toch is er voor deze vraag welbeschouwd geene reden. N[...]

chts hier, maar overal pleegt zich het leven, en dan nog weer t name het innerlijk leven, van deze lagere klassen der be-king aan den speurenden blik van latere geslachten het meest onttrekken. Dit is geheel natuurlijk. Immers de dichters de wijsgeeren, de schrijvers van allerlei aard, wier nagelaten chriften ons plegen te vertolken, wat eenmaal hoofd en hart menschheid heeft vervuld, behooren tot de meer ontwik-de klassen der samenleving, en laten ons daarom allereerst blik slaan in het geestesleven dezer hoogere standen. Ook der het Israël dier dagen hebt ge de schrijvers, die hunne ssiasverwachtingen te boek stelden, niet in den kring dezer voudigen naar de wereld te zoeken.

eker, ook deze laatsten konden tot schrijvers *worden*. Op vraag naar den graad van ontwikkeling, die in de kringen er stille vromen kan worden aangenomen, komen we nog g. Maar in het algemeen mag toch reeds hier worden herin-d, dat vooral door de ontdekkingen der laatste jaren steeds delijker is gebleken, dat voor de behoeften van het dage-sch leven (brieven, kwitanties, contracten enz.) in het Oosten schrijven op stukjes papyrus of op scherven van aardewerk vrij breede kringen in zwang was. Nu ligt er tusschen gebruik van het schrift voor practische doeleinden en het werpen van schriftstukken van meer algemeen karakter zeker een groote afstand. Maar toch was deze afstand grooter de Grieksch-Romeinsche wereld met hare dichterlijke en geerige aspiraties dan onder Israël, waar in alle hoogere nsuiting het religieuze element den boventoon had. Een os, de ossenherder uit Tekoa, en straks de apostelen toonen delijk, hoe spoedig mannen uit het volk, als slechts hoogere eling hen had aangegrepen, tot vaardige schrijvers konden den.

aar die hoogere bezieling was dan toch ook noodig, en zij rak in die donkere dagen, toen geene bijzondere Godsopenba- werd ontvangen, de stem der profetie verstomde en de roo-de vlaswiek des geloofs slechts ternauwernood voor geheele oving bleef bewaard. Zoo is het zeker geen wonder, dat eze tijden der beproeving uit de kringen van deze Simeons Nathanaëls geen geschrift is voortgekomen, dat ons thans

nog zou vertolken, wat deze oprechte gemoederen eenn heeft vervuld. En wat anderen betreft — wien zal het vreemden, dat de geschiedschrijvers dier dagen geene meld maken van die stillen in den lande, wier stem nog nooit doorgedrongen in de vorstelijke raadszaal of in de school Israëls wijzen? Wat er omging diep in de ziel van mensc als Jozef en Maria en als Efratha's herders, daarvan wist n zoo niet alles ons misleidt, in het Jeruzalem dier dagen al ter weinig te vertellen.

Ook door de laatste ontdekkingen der wetenschap zijn on dezen geene nieuwe bronnen ontsloten. Met hoeveel dankb heid ook mag worden geconstateerd, dat, door de groote veelheden teruggevonden schrift uit de volkskringen, het vo leven dier tijden *in het algemeen* ons veel dichterbij is gebra de kennis aangaande het ons thans bezighoudend onderwer hierdoor niet wezenlijk vermeerderd. Ook wat de bij Elepl tine in Egypte gevonden arameesche papyrus-oorkonden en schreven scherven uit de 5e eeuw v. C. ons hebben ontl van het leven eener aldaar gevestigde Joodsche militaire k nie, kan hier uit den aard der zaak niet in aanmerking kome

Toch is het zielsbeweeg dezer wegschuilende vromen ons geen gesloten boek gebleven, daar we beschikken over zeer betrouwbare bron. Met deze „kleine luiden", van wier l de geschiedboeken der menschheid doorgaans zoo weinig w te verhalen, brengen de geschriften van het Nieuwe Testar ons juist overal in aanraking: een natuurlijk gevolg van het dat de Zone Gods bij Zijne menschwording met deze krir in de nauwste aanraking trad. Zoo bieden ons vooral de e geliën aangaande het innerlijke leven dezer vromen menige langrijke aanwijzing. Inzonderheid zijn hier van gewich ons door Lucas bewaarde lofzangen, waarin eene Ma een Zacharias, en een Simeon uiting geven aan wat er gaat in hun ziel bij de eerste ervaring van de vervulling

---

[1]) Wie in dit interessant onderwerp belangstelt, zij verwezen de voor elken theoloog begrijpelijke beschrijving van Ed. Meyer Papyrus-fund von Elephantine, Leipzig 1912; 128 S. Alleen is uiteenzetting samengevlochten met eene voor ons geheel onaa melijke beschouwing van Israëls historie.

ofte en verder de zaligsprekingen des Heilands.

Wat de lofzangen betreft, is het wel waar, dat Zacharias Simeon naar het uitdrukkelijk getuigenis der Schrift (Luc. 67; 2 : 27), en zeker ook Maria, bij het uitspreken hiervan rden gedreven door den Heiligen Geest. Maar deze werking Geestes zal zich toch ook in dit geval op het nauwste bben aangesloten bij de gedachten en voorstellingen, die zij ds van tevoren bezaten.

Ook is het waar, dat deze lofzangen niet zoozeer gewagen de *verwachting* als wel van de *vervulling* des heils. Maar is toch natuurlijk, dat zij die vervulling, die zich nog in zoo inig omlijnde trekken aan hun blik vertoonde, niet anders mochten te teekenen, dan in die beelden en verven, waarin zich het heil totdusver hadden gedacht — en ook vooreerst g bleven denken. Metterdaad wordt in deze lofzangen het l des Heeren dan ook bezongen in de vormen van het Oud-tamentische geloofsbewustzijn, wat tevens eene treffende be-tiging is van hunne historische betrouwbaarheid.

Zoo blijven deze lofzangen ons een spiegel, waarin zich voor s oog weerkaatst, wat de harten dezer zangers, wat ook den ng der vromen, waarin zij leefden, totdusver had bewogen. nder den dag der vervulling ware hun zuchtend hopen en rstelend wachten ons verborgen gebleven, even verborgen dat van zoovele vromen vóór hen, verborgen als de ver-olen pracht van den gesloten bloesemknop. Nog nauwelijks nter heeft de rijzende zon van den morgen der vervulling arop haar eerste stralen doen vallen, of zie! daar springt die oemknop open en uit deze door Gods Geest bezielde zangen oomt ons tegen de hartverkwikkende geur van het thans open-ar geworden leven huns geloofs.

Maar ook de zaligsprekingen zijn hier van het ogste belang. Immers wijst de Heiland door Zijn wagen van de „armen", de „zachtmoedigen", de „treurenden", r duidelijk op den toestand en de gemoedsgesteld-id, waarin totdusver zij hadden verkeerd, die thans door de mst des koninkrijks werden gezaligd. Wel is het waar, dat j met deze „armen" althans in de eerste plaats Zijne discipe-bedoelt (Matth. 5 : 1 vv.; Luc. 6 : 20). Maar toch is de

wijze, waarop Hij dezen hier aanspreekt, hoogst merkwaard
Blijkbaar wil Hij Zijne jongeren hier teekenen als het wa
Israël, dat nu eindelijk de vervulling der belofte ontvangt;
dáárom noemt Hij hen met namen, die aanstonds doen denk
aan de woorden van profeten en psalmisten, en die metterda
weergeven de positie en de gemoedsgesteldheid, waarin
ware Israël die vervulling had tegemoetgezien. Zoo gaat Z
woord daarmee nu vanzelf ook, over den engeren discipelkri
heen, tot *geheel* het arme en treurende Israël uit, en zoekt h
onder die breede schare, die Hem mede aanhoort (Matth. 5:
7 : 28; Luc. 7 : 1) *al* diegenen, die zich met dit ware Israël
lijden en in hopen één mochten weten. Maar juist daarom b
vatten óók de zaligsprekingen, niet minder dan de genoem
lofzangen, de karakteristieke trekken van dat leven des geest
dat dit ware Israël destijds heeft geleefd — met zijn leed
met zijn God.

2. Hun leven bij de Schriften.

Het beeld, dat op grond der genoemde gegevens valt te on
werpen, is te rijk, om op zijne bijzonderheden thans nader
te gaan. Daarom moge hier nog slechts op een zijner mee
algemeene karaktertrekken zijn gewezen. De eerste de bes
commentaar kan ieder overtuigen, dat, gelijk werd opgemer
èn de lofzangen èn de zaligsprekingen zich in woorden en u
drukkingen op het nauwste aansluiten bij de taal van het Ou
Testament. Hierin nu ligt ons ontdekt geheel het geheim v
het innerlijk leven dezer stillen in den lande. Wat hen in
donkerste dagen had staande gehouden, dat was de kracht v
het Woord Gods, dat in oude eeuwen uit den mond des Heer
uitging en in de Heilige Schriftuur des Ouden Verbonds
Israëls midden was bewaard.

Dat er in enkele kringen van het toenmalig Israël nog e
leven bij en uit de Schriften werd gevonden, daarop wijzen o
andere gegevens. Als straks de discipelen des Heilands a
predikers optreden, dan toonen zij — denk aan Petrus op d
Pinksterdag — eene kennis van de Schriften, die u verra
Ongetwijfeld kan dit ten deele worden toegeschreven aan d

ilzamen invloed, dien ook in dit opzicht het onderwijs des eesters op hen had uitgeoefend, maar meer dan tendeele toch lk niet. En was ook de menschelijke kennis, die de Christus f aangaande de Schriften bezat, niet een bewijs, dat de kens hiervan ook voor de kringen, waarin Hij zich tot den tijd n Zijn openlijk optreden had bewogen, althans toegankelijk as?

Niet minder sterk spreken hier die Nieuwtestamentische genriften, die speciaal voor Israëlieten bestemd waren: het Evanlie van Mattheüs, de brief van Jacobus en die aan de Hebree-.. Het is algemeen bekend, welk eene groote plaats in deze schriften wordt toegekend aan het bewijs uit het Oude Tesment: eene duidelijke aanwijzing, dat de schrijvers in den ing hunner lezers bekendheid met den inhoud dezer Schrifur onderstellen.

Men vergete niet, dat juist in dezen tijd een machtig middel t aankweeking van religieuze kennis was geboden in het instiut der *synagogen*, die niet enkel in de steden, maar ook in de ekken en in de grootere dorpen van Palestina aanwezig moen zijn geweest, en welker wekelijksche godsdienstoefeningen ist de religieuze onderwijzing des volks ten doel hadden.

Toch is dat leven uit de Schrift, dat ons uit de genoemde fzangen zoo weldadig tegenruischt, stellig niet gekweekt door leervoordrachten, die elken Sabbath in de synagoge werden houden in aansluiting aan het voorgelezen Schriftgedeelte. Tot dit leeren had wel ieder het recht, zooals uit het vooreld van Jezus en de apostelen blijkt, maar toch werd het eds in dezen tijd schier uitsluitend uitgeoefend door de Schriftleerden. Deze voordrachten waren dan ook geheel doordronn van den geest van het Farizeïsme. Ze beoogden niet anrs dan het volk te onderwijzen in de wet, en deze dan veraan in Farizeeschen zin. Dientengevolge strekten ze wel om sten, zwaar en kwalijk te dragen, op de schouders der menhen te leggen (Matth 23 : 4), maar niet om den vermoeiden belasten troost te bieden uit de aloude Godsbeloften.

Trots de menigte van leeraars, die Israël in dezen tijd bezit, n toch de scharen in Jezus' oog als schapen, die geen herder bben (Matth. 9 : 36), en misschien kan men zich moeilijk

eene te sombergekleurde voorstelling vormen van het gem aan rechte geestelijke leiding, die de ziel des Heilands met zc innige deernis vervult. Het Farizeïsme had in het wezen d zaak niets voor het volk. De grondtrek der Farizeeën w juist, dat ze zich van de massa des volks afzonderden om een hoogere heiligheid na te jagen. Instede van deernis met d zielsnooden des volks, had het slechts verachting voor de schar „die de wet niet kent" (Joh. 7 : 49).

Zulke leermeesters moesten het vermogen missen, om bij h volk (dat trots dit alles hen bleef vereeren) ware godsvrucht kweeken. Het is aan het einde dan ook gebleken, dat er onde die schare althans enkelen waren, die, schoon ze hetzelf ni vermoedden, aangaande de belofte aan de vaderen gedaan een veel betere kennis bezaten dan Israëls wijzen.

Dit nu was alleen mogelijk, omdat er toch nog een bete zielevoedsel was te vinden geweest dan in de leervoordrachte der Schriftgeleerden was vervat.

Allereerst valt hier te wijzen op de beteekenis, die h particuliere Schriftgebruik reeds in het Joodsche volk leven dier dagen had verkregen. Niet enkel Schriftgeleerde ook particulieren schijnen dikwijls de rollen der wet te hebbe bezeten. We spraken boven van de algemeene verbreidin die de kunst van schrijven reeds in de oudheid had verworve Dat deze kunst ook in Palestina van overoude tijden af in bre dere kringen werd beoefend, leert ons reeds het Oude Test ment (vgl. bv. Richt. 8 : 14). Nog algemeener, wijl mind moeilijk, moet de kunst van lezen zijn geweest. Aangaanc den door ons besproken tijd zij slechts herinnerd aan het fe dat niet alleen de priester Zacharias op een schrijftafeltje de naam zijns zoons weet te schrijven, maar dat ook de omsta ders, althans ten deele, dit schrift kunnen lezen (Luk. 1 : 63 Nu valt het te betreuren, dat we aangaande den omvang, die destijds reeds het onderwijs der jeugd had aangenomen, ni nog nauwkeuriger op de hoogte zijn. Toch schijnt vrijw vast te staan, dat reeds in den allereersten tijd der Christelijk jaartelling althans in Jeruzalem, Judea en voorts in de stede van het overige deel van Palestina het schoolwezen reeds een germate was geregeld. Dit wettigt dan weer het vermoede

at ook reeds in den daaraan onmiddellijk voorafgaanden tijd et onderwijs der jeugd eene plaats van beteekenis in het Is-aëlietische volksleven heeft ingenomen.

Dit onderwijs droeg nu geheel een godsdienstig karakter; het ees- en leerboek was het Oude Testament, het lezen van deze Heilige Schriftuur en verder het leeren der gebeden was van it onderwijs *het* groote doel.

Door dit onderwijs was het mogelijk, dat de beteekenis van et Oude Testament voor het particulier gebruik reeds destijds iet zoo gering was, men denke slechts aan het bekende voor-eeld vàn een Timotheüs, die van kinds af met de Heilige chriften was vertrouwd geweest (2 Tim. 3 : 15). Het laat ich denken, dat ook onder die stillen in den lande, van wie ij spreken, meer dan een op deze wijze rechtstreeks uit de chrift zelve veel rijkeren troost heeft geput dan de onderwij-ing zijner Schriftgeleerden hem vermocht te bieden.

Toch is deze factor over het algemeen zeker niet de meest elangrijke geweest. Het spreken der Farizeeën van de „schare, ie de wet niet kent", geeft hier eene maar al te duidelijke aan-ijzing, en met name in het minder ontwikkelde Galilea heeft llicht de meerderheid dezer stille vromen behoord tot de massa er onontwikkelden, die zelf tot het lezen der Schrift niet in taat was.

Hier kwam nu echter weer de synagoge wezen-ijk te hulp, doordat in de wekelijksche diensten, eer de eervoordracht begon, stukken uit de Schrift werden oorgelezen en in de volkstaal overgebracht. Men verstaat aanstonds, welk eene onberekenbare weldaad dit uist voor zulke ongeletterden moest zijn. Er is zeker reden om an te nemen, dat menig vroom gemoed, dat door de dorre nderwijzing der Schriftgeleerden of geheel koud gelaten of lechts tot troostelooze verslagenheid gebracht werd, geestelijke afenis heeft geput uit de dikwijls nog zoo gebrekkig begrepen lanken, die ze uit de Schrift zelve hadden opgevangen en nedegedragen naar hun woning, ook toen reeds, naar het zich ater bij Maria openbarend echte kenmerk dezer vroomheid, eze dingen bewarende in hun hart (Luc. 2 : 51).

Een andere factor, die voor het opwekken en levendig hou-

den van eene geestelijke Messiasverwachting evenzeer van het grootste gewicht was, werd gevormd door de formuliergebeden. In de synagogen werden zulke gebeden door een daartoe aangewezen gemeentelid uitgesproken, terwijl de gemeente ze, met het gelaat naar Jeruzalem gewend, staande aanhoorde, en bij het amen en enkele andere gedeelten mede inviel. Bovendien waren dan nog voor privaatgebruik dagelijksche gebeden voorgeschreven, en ook hiervoor waren formulieren vastgesteld.

Deze gebeden nu waren tendeele reeds lang voor den tijd van Christus' geboorte opgesteld, sloten zich nauw aan bij de taal der psalmisten en profeten en waren van den geest van het Farizeïsme goeddeels vrij gebleven. Met name werd hierin gebeden om de komst van het koninkrijk Gods en van den Messias, om de verheerlijking van Gods naam, om de verlossing des volks, om de vergeving van zonden; en in het algemeen getuigen deze formulieren van een geloovig zich vastklemmen aan den God der vaderen en een hopen op het door Hem toegezegde heil.

Ten slotte verdient nog bijzondere vermelding een deel der Schrift, nl. de Psalmbundel, van ouds het liederenboek der Oudtestamentische gemeente, en dit niet het minst, sinds hij na de ballingschap zijne afsluiting had gevonden. Bekend is, dat bij den tempeldienst door de Levieten zelfs elken dag Psalmen werden gezongen onder begeleiding van muziek, terwijl bij enkele gedeelten ook de gemeente inviel, die bij het trompetten der priesters zich in aanbidding ter aarde wierp. Bij de talrijkheid der scharen, die op de groote feesten naar Jeruzalem trokken, springt het in het oog, welke invloed er reeds alleen van deze tempeldiensten moest uitgaan om menigen Psalm in de herinnering des volks te doen voortleven.

Voegen we het voorafgaande samen, dan ontvangen we eenigermate een antwoord op de vraag, wat de heilzame machten zijn geweest, die in een tijd, wel rijk aan godsdienstig streven, maar zoo droevig arm aan alles, waarbij de ware geestelijke vroomheid vermocht te leven, nochtans het geloof van het „heilige zaad", dat nog in Israëls midden overig was, hebben staande gehouden. Terecht is opgemerkt, dat het in den grond

ller zaak dezelfde historie is geweest, die zich in den loop der volgende eeuwen telkens weer heeft herhaald. In dagen van geestelijk verval, als ook de leeraars des volks steenen bieden voor brood, heeft steeds de kleine schare der getrouwen zijn zielevoedsel ontleend rechtstreeks aan de Schrift zelve en voorts aan wat er van de geestelijke schatten der vaderen in formulier of lied of anderszins was overgeleverd. Zoo heeft ook toen het ware Israël geleefd bij de in schrift bewaarde Oudtestamentische openbaring, bij de door Gods Geest bezielde zangen der psalmisten, zelve een deel dier openbaring en tevens de uitdrukking van der vaderen geloof, èn bij de aloude gebeden, waarin de verstorven geslachten hun heimwee naar de vervulling der Godsbelofte hadden uitgestort. Door deze geestelijke krachten bij al het versagen hunner ziel altijd weer opnieuw gesterkt en bemoedigd, hebben zij hun leven van lijden en hopen in stilheid voortgezet. Zoo alleen laat het zich verstaan, dat als de morgen der vervulling daagt, dit *leven bij en uit de Schrift* onder de hoogere bezieling des Geestes plotseling op zoo verrassend-heerlijke wijze naar buiten treedt.

EXEGETICA.

DOOR

Dr. D. J. VAN KATWIJK te *Pijnacker*.

JESAJA 9 : 5b.

En men noemt Zijnen naam :
Wonderlijke Raadgever, Sterke God,
Vader der Eeuwigheid, Vredevorst.

Dit vers is ongetwijfeld een van de belangrijksten uit de profetische geschriften. De voorzegging, die het bevat aangaande den Messias, is eene der gewichtigsten met betrekking tot de verlossing, die Israel verwachtte. Vandaar dat deze woorden in den loop der tijden uitvoerig zijn gecommentarieerd en dat er veel goeds over gedacht en geschreven is. Hoewel het moeilijk zijn zal, veel nieuws hierover aan 't licht te brengen, kan het zijn nut hebben, dat met het oog op de exegese der laatste jaren, de uitlegging van Gereformeerd standpunt wordt nagegaan.

De text mag zich verheugen in eene goede gezondheid. Geenerlei verdenking van corruptie rust daarop. Ook de radicale critici Karl Marti en Bernhard Duhm nemen den masorethischen text (M.) aan als in orde; hoewel de laatste nog wel een weinig het hoofd schudt, [1]) gaat hij in zijne uitlegging toch van M. uit.

De Grieksche vertaling der LXX (G.) heeft in den textus receptus eene overzetting, die naar den zin iets geheel anders biedt dan de Hebreeuwsche text; toch is uit haar gemakkelijk na te gaan, dat G. uitging van M. De text van G. (receptus) luidt aldus: *και καλειται το ὀνομα αὐτου : Μεγαλης βουλης ἀγγελος ἀξω γαρ εἰρηνην ἐπι τους ἀρχοντας και ὑγιειαν αὐτῳ*. De woorden פלא tot אל (of misschien tot גבור) zijn vertaald door *μεγαλης βουλης ἀγγελος*; zeer waarschijnlijk hebben zij (גבור) אל naar analogie van andere plaatsen door *ἀγγελος* vertaald. 't Ligt voor

[1]) Duhm, das Buch Iesaia², 1902, p. 64: „der hebr. Text ist unstreitig besser (dan de Grieksche), obgleich nicht zweifelfrei.

de hand te vermoeden, dat zij eene andere volgorde hadden of aanbrachten in het Hebr. exemplaar, dat grondslag hunner vertaling was. Verder las G.: אביא על־שׂרים שׁלום, waarbij zij אבי als een defectieven vorm namen, עד emendeerden in על en שׂר òf namen als collectief òf eenvoudig met pluralis-uitgang voorzagen (het laatste is wel het waarschijnlijkst).

De overige grieksche vertalingen hebben den hebreeuwschen text; Aquila: . . . . *θαυμαστος συμβουλος, ἰσχυρος δυνατος, πατηρ ἔτι, ἀρχων εἰρηνης*; Symmachus: *παραδοξασμος, βουλευτικος, ἰσχυρος, δυνατος πατηρ αἰωνος, αρχων εἰρηνης*; Theodotion: *θαυμαστως βουλευων, ἰσχυρος, δυναστης, πατηρ, ἀρχων εἰρηνης*. Over Interpolaties in den G. text, die bij kerkvaders (Irenaeus en Eusebius) worden gevonden, belangrijk voor de geschiedenis van den (griekschen) text, die getuigenis afleggen voor de lezing van M., zooals die ons is overgeleverd, zie men Fields uitgave van Origenes' Hexapla op dezen text.

Zoowel G. als Targum en Vulgata bevestigen de zuiverheid van M.

Wat de exegese aangaat, is er thans geen verschil meer van gevoelen in dit opzicht, dat hier genoemd wordt een aantal namen, aan den Messias gegeven.

Het gevoelen der Joodsche commentatoren (Rashi, Kimchi), dat פלא tot עד naam van God zou zijn, en שׂר שׁלום de naam van het geboren Kindeke, rukt met opzet uiteen, wat bijeen behoort.

Evenmin vindt de meening meer steun, dat hier niet van den Messias, maar van Hiskia sprake zou zijn. [1])

De blijkbaar goddelijke attributen passen niet op een mensch of menschelijken koning.

De vertaling en uitlegging van den geleerden Israeliet S. D. Luzzato (†1865) van Padua, die ons vers in zijn geheel beschouwt als één naam: „Wunderbares beschlieszt Gott der Starke, der Ewig-Vater, der Friede-Fürst," vindt ook geene in-

---

[1]) Zoo o. a. Hugo de Groot i. h. l.: sed quaeritur, quis ille Rex fuerit, quem hic Iesaias promisit. Facillimus utique rem totam expediendi modus hic esse videtur, si Hiskias pro hoc rege declaretur.

stemming. Niet is het een bezwaar, dat de naam zoo lang wordt, uit inscripties zijn nog wel langere namen bekend. Doch wel is een bezwaar, dat bij deze vertaling de nadruk valt op יועץ, en men kan niet inzien, waarom de propheet eene opeenhooping van goddelijke benamingen gebruikt, die niet met Gods wijsheid in verband staan. De zoo hoogst gewichtige naam wordt, op die manier uitgelegd, vrijwel zinledig. Ook is dan uit grammatisch oogpunt het participium in plaats van het impf of pf opvallend.

Delitzsch (Iesaia i. h. l.) is van meening, dat hier worden opgesomd een vijftal namen. Het gevoelen, dat er maar vier zijn, daar פלא en יועץ saamverbonden moeten worden als in statu constructo, of dat het tweede woord een appositie zou vormen bij het eerste, bestrijdt hij als bedenkelijk; 't gaat ook in tegen de masorethische accentuatie. En twee namen aan te nemen heeft z. i. niet tegen zich. — Zijne opinie kan geen bijval meer vinden. De exegeten van den laatsten tijd verbinden deze beide woorden tot éénen naam en lezen aldus een viertal namen.

M. i. terecht. Want 1° verstoort het de symmetrie. De vier namen worden uitgedrukt in viermaal twee woorden. En 2° wordt ook de logische symmetrie verbroken. Er bestaat toch, zooals ik in 't vervolg hoop aan te toonen, een innerlijk verband tusschen deze namen; en dit verband wordt verbroken en gaat teniet, wanneer פלא en יועץ gescheiden worden; maar het komt goed tot zijn recht, wanneer zij als één naam worden saamgenomen.

Men vertale dus: *Wonderlijke Raadgever*. Zoo Cheyne: wondercounsellor, of liever, linguistisch beter: wonder of a counsellor; Marti: Wunderrat= ein Wunder, der Wunderbarste unter den Ratgebern; פלא moet genomen worden als st. constr. en niet, zooals Duhm wil, als accusativus, ter wille van den klemtoon vóór het participium gezet. Zijn argument is zuiver zakelijk: „„ein Wunder von einem Ratgeber" könnte wohl ein auszeichnender Beamtentitel sein, nich aber gut Ehrenname des Königs; noch dazu der erste in der Reihe". Een argument, dat, niet nader toegelicht, zeer subjectief is; terwijl de constructie in den st. c., die linguistisch te verkiezen is boven die als

cc., toch doet komen tot het resultaat, waartoe Duhm komen ïil: „Wunderbares ratend, beschliessend.”

De genetivische constructie פלא יועץ is een genetivus apposi-ionis, waarbij ’t woord in genetivo aanwijst: het genus; en dat n statu constructo: de nadere bepaling.[1]) Dergelijke verbin-lingen worden meer in ’t Hebreeuwsch gevonden: Spr. 15^{20}, 11^{20}, Jes. 29^{19}, Hos. 13^{2} enz. Een analogon voor onze constructie indt men in Gen. 16^{12}: Ismael zal zijn een פרא אדם een wilde zel van een mensch, d. i. een mensch, die in zijne bijzondere igenschappen aangemerkt, even schuw en snel en woest is als en wilde ezel. Zoo ook hier. Hij zal een Raadgever zijn, naar niet een gewone, zooals er zoovelen zijn, maar één, die vonderlijk is. In deze beide verzen ligt in den status construc-us eene aanduiding van een superlatief. Door de vooropstel-ing van פלא komt dit ten overvloede in ons vers goed uit. In le omgekeerde volgorde der woorden beteekende de uitdruk-ing hetzelfde; maar de genetivus, die de eigenschap aanwijst, eeft niet *dien* nadrukkelijken zin, dien de text nu heeft.[2])

יועץ nomen illustre, quod haud dubie Propheticum Christi fficium respicit (Vitringa). Het verbum heeft de beteekenis an: raden, raadgeven, en deze naam ziet dus op de relatie van en Messias tot ons. In dezen naam komt dus aan ’t licht, dat e Messias als gezondene des Vaders komt. Wat God heeft edacht tot zaligheid van den mensch, wordt dikwijls eene עצה, en raad genoemd (Ps. 33^{11}, Jes. 46^{10}, Zach. 6^{13}); en waar Mes-ias komt als van God gegeven (v 5 a), komt Hij in opdracht an Zijnen Zender om te „raden”. Daarom zendt God op Hem en רוח עצה (Jes. 11^{2}), waardoor Hij het juiste weet te kiezen n te bepalen en dus goeden „raad” geven kan.

Verder ligt in den naam „Raadgever” opgesloten, *hoe* Zijn verk is. Hij „raadt” aan (cf. Openb. 3^{18}), legt de genade Gods iet op als een lot, maar handelt redelijk met den mensch, Gods eelddrager. Zijn „raden” is dus volkomen in overeenstemming

[1]) Gesenius-Kautzsch, Gramm.[26] § 128 l.; König, Lehrgeb. III § 337c

[2]) De vocalisatie moet dan zijn met Sere in de eerste syllabe volgens imchi, zie Delitzsch, t. a. p. p. 168, en vooral König, t. a. p. II. p. 22.

met de roepstemmen: bekeert u, zoekt Mij. Suasione mora handelt Hij dus met Zijn volk. [1])

פלא, wonder en wel in 't bijzonder een wonder Gods. God het, die wonderen werkt (Ps. 77^{15}, 88^{11}, Jes. 25^{1} enz.) Een wo der is dus iets, dat boven het menschelijke uitgaat. Zoo an woordde de Engel, die aan Manoach verscheen (Ri. 13^{18}) e wien deze naar zijnen naam vroeg: die is „wonderlijk". Eve zoo is Messias een „Raadgever," die in Zijn wezen en Zijn verschijning een „Wonder" is; Hij is een Kindeke, ons gebore een zoon, ons gegeven, bekleed met vorstelijke majesteit; toc is Hij meer dan mensch; Hij is „Wonder", Zijne verschijnin gaat uit boven het menschelijke, d. i. Zijne afkomst is goddelij

Den tweeden naam: אל גבור vertale men liever niet: Helde gott (Ewald, Duhm), maar: starker Gott, Gott the Mighty o (Cheyne), sterke God. גבור is in de genet.-verbinding gewoo adjectivisch te nemen, eene in 't Hebreeuwsch zoo dikwijls voo komende verbinding. Geheel met onze uitdrukking overeen stemmende analogie zijn אל־שדי, אל חי, enz. Leveren deze woo den grammatisch geene moeilijkheid op, moeilijker is de exeges ervan. De oude uitleggers verstonden dezen naam van de go delijke natuur van den Messias. „Interpretes observant, refere dum esse nomen ad Divinum Messiae naturam, et κρατος illu μεγιστον quo sibi omnia potest subjicere." (Vitr.) De nieuw exegese verwerpt dit unaniem. „Jesaja", aldus Duhm (p. 6 „bedient sich hier eines volkstümlich hyperbolischen Ausdrucks. Kort en bondig zegt Marti (p. 93): „ein Gott unter den Helde d. h. nicht nur ein gewöhnlicher Held, sondern ein „Gott", nic einer Kraft ausgerüstet, die den gewöhnlichen Helden abgeh Über den göttlichen Ursprung sagt der Name nichts." Zoo ha reeds Ewald (Proph. II² p. 356) geschreven: der wie ein unübe windlicher Gott kämpft und siegt." — Delitzsch, die, naar m toeschijnt, wel staat aan de zijde der „dogmatische" uitlegger is hier niet helder: „. . . . dasz der Messias, wie kein ander Mensch, Gottes Bild sein und Gott in sich wohnend habe werde. Wer anders soll Israel zum Siege führen über die ihm fein liche Welt, als Gott der Starke? Der Messias ist dieses stark

[1]) Opmerking verdient, dat Mi. 4^{9} de koning ook joees wor geheeten.

ottes leibhaftige Gegenwart, denn Er ist mit ihm, er ist in ihm, ist in ihm mit Israel". Dat deze naam den Messias aanwijst s God in Zijn wezen, zegt hij hier niet. In den geest der ligionsgeschichtlichen Schule is Cheyne van oordeel, dat het ıbezonnen zou zijn aan te nemen, dat Jesaja aan de metaphy- sche eenheid van den Messias met Jahweh vasthield; maar dat j klaarblijkelijk den Messias beschouwde zoo ongeveer als de gyptenaren, Assyriërs en Babyloniërs hunne Koningen be- houwden „as an earthly represention of Divinity". Zonder vijfel werd deze ontwikkeling van de messiaansche leer ver- eld door de aanraking met vreemde naties; toch is zij in vereenstemming met fundamenteele bijbelsche ideeën en uit- ukkingen (p. 60, 61). — M. i. moet de nieuwe exegese in ezen worden afgewezen en die van de oudere school gehand- ıafd. De naam „sterke God" wijst aan, wie de Messias is in jn innerlijk wezen; in dat wezen is Hij אל, God. Ziehier de ronden voor mijn gevoelen:

1. Het monotheïsme van het O. T. is niet zoo absoluut anscendent, dat eene „vleeschwording des Woords" als het . T. (Ioh. 1^{14}) leert, diametraal daartegenover zou staan. Be- nd is, dat de naam אלוהים ook wordt gegeven aan hen, die oor God met Zijn gezag zijn bekleed en ten opzichte van ınne medemenschen eene eminente positie innemen. Zoo orden rechters met dezen naam genoemd (Ex. 21^{6}, 22^{8}, Ps. $^{1.6}$); evenzoo Mozes tegenover Aäron (Ex. 4^{16}) en Pharaoh x. 7^{1}). Ja, met het oog op zijn geschapen-zijn naar Gods eeld wordt de mensch slechts een weinig minder dan God enoemd (Ps. 8^{6}). 1)

Zelfs noemt de heks te Endor dat wat zij ziet opkomen: אלוה; zij bedoelt er mede: een bovenaardsch wezen.

2. Het theocratische Davidische Koningshuis, waaruit de essias zou voortkomen (2 Sam. 7 : 12 v.v.) wordt dikwijls et het praedicaat „goddelijk" gesierd. Zoo wordt David als eocratisch Koning: „zoon van God" genoemd (Ps, 2^{7}), wordt Zach. 12^{8} het huis van David met God vergeleken, wordt

1) G, Trg, Vulg vertalen ten onrechte: engelen (op hun voet- oor ook de St. Vert.). Aq, Symm, Theod: God. Cf. Delitzsch en aethgen op dit vers.

in 1 Chron. 29[23] van Salomoh gezegd, dat hij op den troo van Iahweh zit; en wordt in Ps. 45[7 8] de Koning zelf me אלוהים aangesproken. [1])

3. Den naam „sterke God" te beschouwen als eene aanwij zing van wat Messias is in Zijn innerlijk wezen, kan bij Jesaja te minder verwonderen, daar hij den Messias-Koning in zo nauwe betrekking tot God dacht. Hij noemt Hem in dez hoofdstukken: Immanuel, met-ons-God. De naam hier aa Hem gegeven, is eene schrede verder op den weg der open baring. Aan den Messias wordt gelijke hooge eere toegeken in Ps. 110.

4. De naam אל wordt in het O. T. nergens aan een mensc alleen maar aan God zelf gegeven; behalve hier wordt Go alleen nog in Jesaja 10[21] (en dit is opmerkenswaardig) El Gib bor genoemd.

Om deze redenen meen ik, dat het gevoelen der ouder exegese tegenover dat der nieuwere moet worden gehandhaaf El Gibbor wijst aan, dat de Messias in zijn wezen God is. W het N. T. duidelijk en helder leert aangaande den Christu wordt in zijne elementen hier gevonden. Messias is mensc (een kind is ons geboren); door God gezonden (de heerschapp is op Zijn schouder); ten nauwste met God verbonden en o met God verbindend (Immanuel); in eigen wezen zelve Go (El Gibbor).

De derde naam luidt אבי־עד, Vader der eeuwigheid. Ni mag met Duhm (p. 65) en de Leidsche vertaling deze naa worden vertaald: Vader der Beute, buitbehaler. Het woor עד komt in de beteekenis „buit" voor in Gen. 49[27], Jes. 33 Zeph[83] (de laatste twee plaatsen worden critisch aangevochten doch deze beteekenis past in dit verband in 't geheel niet; er is da geen parallellisme te ontdekken, en 't zou zeer zeker een opvallen en vreemd contrast opleveren met den vierden naam: Vredevors De text spreekt over wat Messias is ten opzichte van zijn vo en de gedachte aan „roof" is daarbij zeer moeilijk te verklare En niet minder groot is de moeilijkheid, hoe het begrip „V

---

[1]) Zoo met Delitzsch. De moderne exegeten verklaren zich hie tegen. Zie o. a. Baethgen. M. i. ten onrechte.

in dit verband tot zijn recht komt. Cheyne en Marti ver-
pen deze vertaling. Verreweg de meeste exegeten vertalen:
r der eeuwigheid, eeuwige vader; because the Messiah will
in a fatherly manner (Cheyne); Versorger seiner Unter-
nen (Ewald), bleibender Versorger (Marti); er heiszt so...
in Ewigkeit zärtlicher, treuer und weiser Erzieher, Pfleger
Versorger der Seinen (Del.); quia caussa esset vitae aeter-
omnibus in eum credentibus (Vitr.) De genetivus is dan
genetivus attributivus: Vater, dem die Ewigkeit als Prädi-
zukommt (Nägelsbach). Ik geloof niet, dat aan „vader"
de ethische beteekenis van „goed en mildadig verzorger"
t worden gegeven; zoo komt het parallellisme, dat tusschen
amen bestaat, niet tot zijn recht en aan Messias wordt een
n gegeven, die Hem nergens elders in de H. S. wordt toe-
nd en die daarentegen wel in tegenspraak is met andere
en. Aan Messias wordt de naam „vader" niet gegeven;
is de Knecht des Heeren en Hij noemt het volk Gods
ne broeders (Ps. 22[23]). God wordt wel in ethischen zin
vader van Zijn volk genoemd (Dt. 32[6], Jes. 63[16], Jer. 3[4],
1[6], cf. Jer. 2[27]) en het volk wordt „zoon" van God ge-
nd (Dt 14[1], Hos. 11[1]). Dat het hier de eenige plaats zou
waar Messias „vader" genoemd wordt, zou natuurlijk op
zelf geen bezwaar zijn; wel is het een bezwaar, dat m. i.
van beteekenis ontbloot is, dat door deze uitlegging aan
Messias twee elkander tegensprekende praedicaten in de
S. zouden worden toegekend.

— אבי moet worden vertaald: Vader der eeuwigheid, de gene-
is een genetivus auctoris; de naam wijst Messias aan als
boven-allen-tijd-Verhevene. Hij is de Eeuwige en dat wel
ien zin, dat de eeuwigheid in Hem rust, bij Hem behoort,
Hem als 't ware voortkomt; er is eene eeuwigheid, wijl
er is.

et bezwaar van Von Orelli (Vollendung des Gottesreiches,
08), dat „die Umschreibung „Inhaber der Ewigkeit", welche
h die semitische Verwendung der Verwandschaftsnamen so
gelegt ist, wäre gut arabisch, aber nicht althebräisch ge-
t", verzwakt hij zelf, door dadelijk er bij te voegen: „Zwar
t sich gewiss auch in Hebräischen jene Verwendung von

Vater, Bruder, u. s. w., wo eine Eigenschaft als mit der
treffenden Person unzertrennlich verbunden soll bezeichnet w
den". En zijne waarschuwing om niet te vertalen: „Vater
Ewigkeit, was formal nicht unrichtig, aber zu sehr auf metap
sische Bedeutung führte" (der Prophet Jesaja[3], p. 44), is d
om overbodig, wijl de aanwijzing van wat Messias is in
wezen, geschiedt om te doen zien, wat Hij voor Zijn volk
't Metaphysische is in de H. S., zoo ook hier, nooit abstr
maar 't vindt steeds zijne uitdrukking in het concrete religi
ethische. [1])

Marti (p. 93), die onder verwijzing naar cap. 47[7] עד
„Herrin auf ewig" aan עד niet den zin van „unendliche Z
wil geven, beperkt dit al te zeer; עד heeft dien zin wel d
lijk. In de meeste gevallen wijst het aan de eeuwigheid,
door 't standpunt van het subject als toekomende wordt aa
duid; doch er zijn ook plaatsen (Hab. 3[6], Jes. 57[15], Job
waar het terugwijst op wat van 't standpunt van het sche
bezien, verleden is. Hier wordt het begrip „eeuwigheid
zijne volheid en diepte genomen. Afgewezen is hiermede,
„Vader der eeuwigheid" slechts zou kunnen beteekenen:

---

[1]) Een paar woorden naar aanleiding van eene opmerking
Cheyne (I p, 61). Hij zegt: „Dathe's explanation „possessor of
attribute of eternity" is based on a purely Arabic idiom (se
wald, Lehrbuch der hebr. Sprache § 273)." Het werk (artikel
van Dathe wordt niet nader aangewezen en is mij niet bek
zoodat ik hem en Cheyne niet kan controleeren. Zooveel is
ter wel duidelijk uit de woorden van Cheyne, dat ik meen te
gen betwijfelen, of hij wel gelijk heeft. Ewald bespreekt in de
gehaalde § zijner grammatica de met abi saamgestelde *eigenna*
Dit maakt al dadelijk een verschil met dezen naam, die nie
eigennaam bedoeld is, en het verdient opmerking, dat Ewald
9 : 5 d. t. p. in 't geheel niet noemt. Zijdelings, oordeel ik, i
Ewald nog wel een argument voor mijne opinie te vinden. E.
werpt de meening van Gesenius e. a., dat de met abi saamgest
eigennamen eigenlijk gewoon beschrijvende woorden waren,
echter toevallig als eigennaam gebruikt zijn: Dit wordt wel
arabisch gedaan; doch E. verwerpt het als geheel in strijd me
hebreeuwsche taaleigen. „Ich glaube vielmehr dasz das erste
solcher namen in der urzeit wo sie entstanden zwar wirklich ni
als den vater des im zweiten gliede genannten sohnes bedeu
dass aber aus einer besondern ursache zur bezeichnung eine
gebraucht wurde" (Lehrb. d. hebr. Spr. § 273). Van de geda
waarvan Ewald uitging bij de verklaring der eigennamen, gin
ook uit bij de verklaring en uitlegging van dezen naam.

er, die van nu voortaan tot ons onbekende, verre toekomst „bleibender Versorger” zijn zal.

Vader” wijst hier op het God-zijn van den Messias. Hij is Vader van de eeuwigheid. Hij genereert als 't ware de wigheid. Hij is niet in de eeuwigheid, maar de eeuwig- l is uit Hem. Gelijk בן, zoon, aanduidt eene positie van rioriteit [1]), zoo wijst „vader” op Zijne superioriteit. De ekenis van „vader” wordt goed toegelicht door de tegen- ing met die van „zoon”. Dit wijst op: onderworpen zijn, ooren tot iets, dat er reeds is, waaraan men deel krijgt, rin men opgenomen wordt; het ontvangen van een ander, uitdeelt en dus minder is; het passief-zijn. Daarentegen t „vader” op: „het actief-zijn, het van-zich-doen-uitgaan, de rdere-zijn, het heer-zijn-over.

ader der eeuwigheid wijst dus aan wat Messias is, metaphy- h, in Zijn wezen. Hij is God, die de eeuwigheid tot zijne ibuten heeft, haar van Zich doet uitgaan en daarom absoluut neven boven alles wat geschapen is. In gelijken zin wordt l genoemd: die de eeuwigheid bewoont (Jes. 57^{15}). Zoo Micha (5^{1}) aangaande Messias propheteeren, dat Zijne „uit- gen” מוצאתיו, Zijne openbaringen als Messias in Zijn heils- k, Zijn optreden tot zaligheid, reeds waren uit den voortijd, de dagen der eeuwigheid; want Hij is in Zijn wezen de uwige. Aldus uitgelegd, geeft „Vader der eeuwigheid” eene de parallel met „sterke God”.

De vierde naam is: Vredevorst. Vrede is het groote mes- ansche heilgoed. Gods verbond met Zijn volk is een ver- nd des vredes (Jes. 54^{10}); het rijk van Messias is een rijk vrede (Jes. 11^{1-9}, 65^{25}, Ps. 72); vrede roept Hij den heide- toe (Zach. 9^{10}); in dat rijk van vrede is Hij de vorst, om Zijne onderdanen met vrede te zegenen. En dat Hijzelf dat l is, wijst Micha (5^{5}) aan: Hij zal Vrede zijn. „Vredevorst”

Zoo in physischen zin; in moreelen zin; de leerling tegen- r den leermeester (Spreuken passim); in ethnologischen zin; de deren Israels, enz., waar het „volk“ het hoofdbegrip is en de hoorigheid daartoe wordt aangeduid door „zoon”. Dit gaat r van hoedanigheden: kinderen der wederspannigheid=weder- nnige K., Num. 17^{25}, enz; ook van geestelijke weldaden: υἱοι ἀνχστασεως (Lc. 20^{36}).

wijst Messias dus aan als den Gever en Uitdeeler van alle nadegaven Gods, wier saamvatting Hijzelf is.

„Je näher man den neuen hohen Namen des Messias betrachtet, desto mehr überzeugt man sich mit welcher vollendet geschickten Kunst Iesaja ihn gebildet hat." Opmerkelijk is het, dat deze zoo juiste opmerking van een geleerde van eminente beteekenis als Ewald zoo weinig de aandacht trok. Cheyne vermeldt haar slechts als „much more reasonable" dan de op van Delitzsch; maar maakt overigens er geen gebruik van.

De 4 namen vormen een chiasme. 1 en 4 (wonderbare Raadgever en Vredevorst) en 2 en 3 (Sterke God en Vader der eeuwigheid) behooren bijeen.

Het eerste paar namen wijst aan, wat Messias voor Zijn volk is. Deze namen zijn met zorg en met opzet gekozen; ze reiken van eeuwigheid tot eeuwigheid; 't heilswerk van den Knecht des Heeren aan Zijn volk begint in den raad Gods en stort zich uit in den eeuwigen vrede.

Het tweede paar namen wijst aan, wat Messias is in Zijn wezen; Hij is God, daarom is Hij de almachtige en de eeuwige.

Maar ook deze namen zijn niet zonder opzet aldus door Jesaja genoemd. Van deze twee paren behooren voorts de twee eerste en de twee tweede namen bijeen.

Zijn volk is Hij de wonderbare Raadgever, wijl Hij is de Eeuwige; Hij verkondigt Zijn volk dien raad, wijl Hijzelf in de eeuwigheid dien raad beraadde; Hij is de Vredevorst, omdat Hij is de Sterke God, die met Zijn almachtige kracht Zijn koninkrijk van vrede sticht en in stand houdt en bewaart.

Ten slotte moet nog de aandacht gevestigd op de woorden waarmede ons vers wordt ingeleid: ויקרא שמו en men noemt Zijnen Naam. De vier namen vormen saam één naam. Dit is 't gewichtige in de opmerking van Luzzato. De Messias, een mensch, maar toch meer dan mensch, een mensch, die goddelijke namen draagt en die toont te zijn eene openbaring G

n menschelijke natuur, die Zelve God is, openbaart Zich in ijn wezen, in Zijne goddelijke en menschelijke natuur als de ewerker van één groot heilswerk. Menschelijke taal moge den neindigen rijkdom van Christus' werk niet in één naam kunnen saamvatten, — houden wij dit toch steeds in 't oog, dat de erschillende benamingen verbijzonderingen zijn van den éénen aam van den Gezalfde Gods, die ons daarin openbaart, wat God tot zaligheid der Zijnen werkt.

HET GELOOF VAN JEZUS CHRISTUS.

EXEGETISCH ONDERZOEK NAAR DE BETEEKENIS VAN DE PAULINISCHE FORMULE πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ.

DOOR

Ds C. LINDEBOOM te *Gorcum.*

I.

De formule πίστις Ἰησοῦ Χριστου komt, behalve éénmaal bi Jacobus (2 : 1) en éénmaal in de Apocalypse (14 : 12), allee voor in de brieven van Paulus. Deze apostel gebruikt haar ach malen, zij het ook met eenige wijziging. De Genitivus Ἰησοῦ Χριστοῦ, Rom. 3 : 22, Gal. 2 : 16, 3 : 22, wisselt af met Ἰησου Rom. 3 : 26, met Χριστου, Gal. 2 : 16, Fil. 3 : 9, met αὐτου Ef. 3 : 12, en met του υἱου του Θεου, Gal. 2 : 20.

Over de beteekenis dezer formule is ten allen tijde verschi geweest. Wordt πίστις door de meesten in subjectieven zi verstaan, enkelen nemen het objectief; terwijl de Gen. Ἰ.Χ., o Ἰ. of Χ. door sommigen als een Gen. obj., door anderen al een Gen. subj. wordt opgevat.

De literatuur over dit onderwerp is niet zeer omvangrijk Vanzelf komt het in de commentaren, ofschoon meest slecht in 't voorbijgaan, ter sprake. Ook werd er een enkel tijdschrift artikel aan gewijd. Maar afzonderlijke verhandelingen er ove zijn er, voorzoover ons althans bekend is, maar twee.

De eerste monografie verscheen in ons vaderland, en wel i 1856, toen *H. P. Berlage* te Leiden in de theologische facul teit promoveerde met eene Disquisitio exegetico-theologica d formulae Paulinae Πίστις Ἰησου Χριστου significatione. [1]) D tweede zag in 1891 in Duitschland het licht, toen *Joh. Hausz leiter* het resultaat zijner onderzoekingen publiceerde in het ge

---

[1]) Twee jaren later schreef *J. R. Wernink* zijne Exegetische Studi ën over Πιστις en Πιστευειν (Rotterdam, 1858), waarin deze d dissertatie van *Berlage* vrij breed bespreekt.

hrift: Der Glaube Jesu Christi und der christliche Glaube. [1])
Een heftige strijd is ruim zestig jaren geleden ten onzent ver deze uitdrukking gevoerd tusschen den Leidschen hoogleerar *Dr J. H. Scholten* en den toenmaligen predikant van Rotrdam *Dr J. J. van Oosterzee. Van Oosterzee* had in de Boekeschouwing van de Jaarboeken [2]) eene recensie gegeven van *holtens* Leer der Hervormde Kerk. O. a. werd daarin door m gezegd, dat *Scholtens* bizondere opvatting van de π.'I.X. spil was, waarom diens geheele voorstelling van de leer der chtvaardiging zich bewoog. *Scholten*, over *Van Oosterzee's* edenkingen ten hoogste gebelgd, zond in een lijvige brochure [3]) jn anti-critiek in het licht; hij beantwoordde de tegen zijn boek gebrachte bezwaren, gaf nogmaals, maar nu breed, zijn exege- van de π.'I.X., en trachtte de beschuldiging te weerleggen, at deze op zijne voorstelling van de rechtvaardigingsleer overegenden invloed zou hebben uitgeoefend.

We herinneren hieraan slechts, om te doen zien dat een nader nderzoek naar de beteekenis onzer formule niet van alle bengrijkheid is ontbloot. Als we in de volgende bladzijden dit aan instellen, doen we dit niet in de meening, dat nu het atste woord over deze kwestie zal gesproken zijn; men behouwe het slechts als een poging, om in dezen tot eenige eerdere helderheid te komen.

Tekst-critische moeilijkheden doen zich in de plaatsen, die t uitgangspunt van ons onderzoek moeten zijn, schier niet oor. We kunnen, op een enkele uitzondering na, ons houden n de lectio recepta [4]). Want wel laat *Tischendorf* in Rom.

---

1) Erlangen, A. Deichert. Veel waardeering vond deze arbeid bij ze oostelijke naburen niet, want *G. Kittel* (Theol. Studien und ritiken; 1906, III, S. 419 f.; 1907, II, S. 217 f.), die in hoofdzaak et *Hauszleiter* accoord gaat, klaagt, dat diens studie niet genoeg opmerkzaamheid heeft getrokken, „und zwar weder im Lager der aditionellen Theologie, der sie dienen wollte, noch bei den modern Theologen, deren Wünschen sie entgegenkam".

2) Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie, VIII, blz 717 v.

3) *J. H. Scholten*, Dr J. J. van Oosterzee's beschouwing van het rk: De Leer der Hervormde Kerk enz. beoordeeld. Leyden, 1851.

4) Een uitzondering moet b. v. gemaakt voor Rom. 3 : 25, gelijk en zien zal bij de bespreking van dezen locus.

3 : 26 'Ιησου, en aan het slot van Gal. 2 : 16 Χριστου vervallen maar door nieuwere tekst-critici als *De Gebhardt* en *Nest*… worden beide Genitivi behouden. Voor ons maakt dit echte… weinig verschil. Al moest Rom. 3 : 26 ons ontvallen, in het zelfde verband, vers 22, lezen we διὰ πίστεως 'Ι.Χ., waarva… de echtheid door niemand wordt betwijfeld. En al ware d… Gen. Χριστου in Gal. 2 : 16 onecht, onweersproken staat in h… begin van hetzelfde vers διὰ πίστεως Χ.'Ι.

Terwille van de curiositeit kan nog gewezen op den zonder… lingen voorslag van *Schläger* [1]), in de hier ter sprake komend… teksten de Genitivi 'Ι.Χ., 'Ι. of Χ. eenvoudig „zu streichen". Da… is z. i. het allergemakkelijkst, want dan is men in eens van al… moeilijkheden af. Wel kan hij „sich nicht auf Textzeugen be… rufen", maar „mancher wird geneigt sein, der Konjekturalkriti… einem weiteren Spielraum zu gewähren, wenn er durch unbe… deutende (!) Streichungen wie in unserem Falle ein glattes E… gebnis erhält". Een dergelijke „Lösung der Frage" neemt ied… ernstig Schriftonderzoeker voor kennisgeving aan.

Zien we nu de in geding zijnde uitdrukking nader onder d… oogen.

Allereerst rijst dan de vraag, of πίστις hier in objectieve… dan wel in subjectieven zin moet worden verstaan. Ofschoo… bijna zonder uitzondering allen voor het laatste pleiten, zijn … toch enkelen geweest, die het eerste hebben voorgestaan. Zo… o. a. *P. Bosveld*, die in het verband en den samenhang va… Paulus' redeneering in Rom. 3 grond meende te vinden o… πίστις op te vatten als „de geloofsleer, het Euangelie, de Hui… houding, de Genadebedeeling van Jezus Christus, of welke woo… den men meer gebruiken kan om datgene te beschrijven, 't we… Jezus Christus heeft ingevoerd, om de menschen op den we… der zaligheid te brengen". [2])

---

[1]) Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und d… Kunde des Urchristentums, VII, 1906, S. 356 f.

[2]) Verklaring van Paulus' Brief aan de Romeinen, 1800. I, blz. 8… *Bosveld*, de geleerde Dordtsche predikant, † 1809, is waarschijnli… tot deze opvatting gekomen op het voetspoor van *Semler*, wiens rat… nalistische geest grooten invloed op hem oefende en uit de mees…

Ontegenzeglijk komt πίστις soms voor in objectieven zin, maar dan is 't het verband, waardoor dit wordt uitgemaakt. Zoo Gal. 1 : 23; „degene, die ons eertijds vervolgde, verkondigt nu *het geloof*, hetwelk hij eertijds verwoestte". Waarvan kan hier anders sprake zijn dan van den inhoud der geloofs*leer?* Zoo ook Judas vs. 3; de πιστις, die eenmaal den heiligen is overgeleverd, is natuurlijk objectief bedoeld, daar de subjectieve πίστις zich niet overleveren laat, maar ons wordt deelachtig gemaakt door de werking des H. Geestes.

't Zal niet noodig zijn, hier *Bosvelds* gevoelen te weerleggen. Niet zoozeer wijl omnium consensu de subjectieve beteekenis van πίστις in Rom. 3 : 22, 26 vaststaat, als wel omdat we straks vanzelve nader op deze teksten zullen moeten ingaan [1])

Alleen dient nog opgemerkt, dat bij π het subjectieve element nooit geheel weggedacht kan worden. Ook niet in loci als Gal. 1 : 23 en Judas vs. 3. De leer der zaligheid wordt hier juist πίστις genoemd omdat deze niet allereerst en uitsluitend een zaak is van het verstand of de rede, maar dan alleen *tot* zaligheid strekken zal, als zij door het persoonlijk, levend geloof des harten wordt aanvaard. Zeer juist merkt *Meyer* op: Π. ist nicht per metonymiam doctrina, Glaubenslehre zu erklären; andrerseits aber bezeichnet es hier auch nicht die subjective Bestimmtheit des gläubigen Gemüts, sondern das von den Christen Geglaubte, der objective Inhalt der Glaubenslehre.[2])

Niet zoo eenvoudig is de tweede kwestie, welke hier ter sprake komt, hoe nl. de Gen. I. X. moet worden beschouwd: òf als Gen. obj., òf als Gen. subj., òf, gelijk onlangs door

---

zijner werken te proeven is. Schoon *Dr Reitsma* in zijne Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk in de Nederlanden, behalve zijne uitnemende hermeneutische gaven, ook in hem prijst zijne geneigdheid „om bezadigd de vrijheid des geloofs en ware verlichting te verbreiden", zijn exegetische arbeid toont dat hij was „werkelijk heterodox in zijne verklaring der leer van Dordrecht".

[1]) In Jac. 2 : 1 is π.του κυριου ἡμων 'I.X. subjectief te nemen; de π.'Iησου, Op. 14 : 12, is objectief gedacht.

[2]) Komm. über den Brief des Judas, 3te Auflage.

Deissmann is voorgesteld, als Gen. mysticus [1]).

Wij houden vast aan het objectief karakter van den Gen. en kunnen ons met de subjectieve opvatting evenmin als met die van *Deissmann* vereenigen, gelijk we nader hopen aan te toonen.

De voorstanders van den Gen. subj. gaan in hoofdzaak weêr in tweeën uiteen. Het geloof van Jezus Christus is volgens sommigen een geloof, dat *Christus zelf heeft geoefend,* volgens anderen een, waarvan *Hij de auteur is.*

Hier zou, wordt gezegd, bedoeld zijn een geloof, dat Christus zelf heeft geoefend. O. i. geheel ten onrechte.

Men versta echter ons wèl. Tegenover Rome belijden we met alle Gereformeerden dat Christus als mensch op aarde door het geloof heeft gewandeld. Gelijk bekend is, beweert Rome dat Christus tijdens Zijne omwandeling op aarde reeds de scientia beata, de visio Dei bezat, door aanschouwen wandelde en niet door geloof. De Gereformeerden houden het tegendeel staande, en belijden Christus als den ἐλεήμων καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς, Hebr. 2 : 17, als den πιστὸς ὢν τῷ ποιήσαντι αὐτόν Hebr. 3 : 2, als ὁ τῆς πίστεως ἀρχηγός καὶ τελειωτής, Hebr. 12 : 2. Vanzelf was dit geloof bij Christus niet als bij ons een steunen op de genade en de barmhartigheid Gods; het was bij Hem een zich vastklemmen aan het Woord en de belofte Gods, waardoor Hij werd staande gehouden in de verzoeking, en waardoor Hij het kruis kon verdragen en de schande verachten voor de als loon op Zijn arbeid Hem wachtende vreugde. Hierop moet nadruk gelegd tegenover voorstellingen van de zijde der Antinomianen en Kohlbrüggianen gegeven. Beide verwarren de verwerving en de toepassing der heilsgoederen, en leeren, dat Christus ook in zonde ontvangen is, d.w.z. bij Zijne menschwording de *smet* der zonde op zich genomen heeft. Wel heeft Hij nooit gezondigd, geen actieve zonde

---

[1]) *Adolf Deissmann,* Paulus, eine kultur- und religionsgeschichtliche Skizze, Tübingen 1911, S. 93 f.„ Wir haben zahlreiche Stellen, an denen man mit den üblichen grammatischen Schemata, „Genetivus subjectivus“ oder „Genetivus objectivus“ bei P. nicht auskommt Die spätere Gräzität (und Latinität) hat auch sonst einen mitunter merkwürdigen Genetivgebrauch, zum Teil durch das Fortleben eines sehr alten Typus. So könnte man auch bei P. einen eigenen Genetivtypus konstatieren und vielleicht „Genetivus mysticus“ nennen . . . . .“

gedaan, maar Hij had toch zonde, nl. als *smet*. Deze voorstelling hangt weer samen met eene andere, nl. dat *alle* genadewerkingen *buiten* den persoon des geloovigen omgaan. Sprak *Kohlbrügge* zelf slechts van eene „toegerekende heiligmaking", d. w. z. een heiligmaking, door God gewrocht buiten den persoon van den geloovige om, onder zijne navolgers zijn er, die met beroep op de formule, welke we thans bespreken, heel wat verder gaan dan hij. Op grond van Rom. 3 en Gal. 2 beweren zij, dat Christus als Plaatsbekleeder, de smet der zonde deelachtig zijnde, ook voor de Zijnen is wedergeboren en *voor hen geloofd heeft*.

De opvatting van de π. 'I. X. als een geloof, dat Christus zelf heeft geoefend, is niet nieuw. Reeds *G. J. Nahuys* komt op [1]) tegen degenen, die op grond van Fil. 3 : 9 en andere loci leeren, dat het geloof, door Christus zelf geoefend, in 't bizonder de oorzaak onzer rechtvaardiging zou zijn, en dat ons geloof om en door het geloof van Christus alleen het middel geworden is ter onzer rechtvaardiging.

Maar dit is iets heel anders dan wat Antinomianen en sommige navolgers van *Kohlbrügge* willen. De π. 'I. X. is dan niet het geloof, gelijk het in den zondaar gevonden wordt; niet een door Christus in onze plaats geoefend zaligmakend geloof, maar: het vertrouwen van Christus op God, Zijne gehoorzaamheid tot in den dood [2]).

---

[1]) *G. J. Nahuys*, Paulus' Brief aan de Philippensen, Amsterdam, 1783, II blz. 133.

[2]) In dezen laatsten zin spreekt ook *Kohlbrügge* zelf ervan, Twee Leerredenen over Gal. 2 : 19, 20, Amsterdam, 1883, blz. 29: „Wij kunnen deze woorden „door het geloof des Zoons Gods" verstaan òf: door het geloof, hetwelk de *Zoon Gods* gehad heeft in Zijnen Vader, toen Deze Hem in het vleesch zond en aan de Wet onderwierp, — òf: door het geloof, dat *wij* hebben in den Zoon Gods. Dat de Zoon Gods, hoewel Hij de Zoon was, den hoogsten en allergeestelijksten eisch van de Wet Gods, namelijk het geloof in God, in de dagen Zijns vleesches vervuld heeft, door allen toorn, lijden en dood, zwakheid des vleesches, bedrog en list der hel en het woeden der wereld heen, zelfs door alle verlatenheid van God heen, — dat weet de gemeente tot haar rijke vertroosting, gelijk geschreven is: Ik zal Mijn betrouwen op Hem stellen, Hebr. 3 : 13, vg. 12—17. Daardoor heeft echter de Zoon Gods niet minder voor ons verworven, dat wij door den Geest der genade, hoewel omhangen met alle zwakheden des vleesches, ons vertrouwen op God mogen stellen . . . ." Zie ook *Dr J. van Lonkhuijzen*, H. F. Kohlbrügge, blz. 418 v.

De vraag is echter, of dit vertrouwen, dit geloof van Christus geleerd wordt in die loci, die van de π.'I.X. spreken. *Hauszleiter* en *Kittel* beantwoorden beiden toestemmend. In de hoofdzaak zijn zij het eens: de π.'I.X. is de objectieve grond onzer rechtvaardiging. Door „den Heilsglauben des Mittlers" is de gerechtigheid Gods geopenbaard χωρὶς νόμου, *Hauszleiter*, S. 35; en *Kittel:* de weg tot verkrijging van onze gerechtigheid heeft Paulus zich gedacht „vermittelt durch Christi Glauben".

Nu is ten deze het laatste woord niet aan de grammatica [1]). De hermeneutiek en de exegese moeten beslissen. Dat het uitgangspunt hierbij van groote beteekenis is, behoeft niet te worden betoogd, en evenmin, dat het voor den Gereformeerde eigenaardige moeilijkheden medebrengt, exegetische opvattingen van mannen als *H.* en *K.* met vrucht te bestrijden. Vooral de laatste heeft geen oog voor het organisme van het Woord Gods. Een doorgaande leer der Schrift, eene analogia fidei, schijnen beiden niet te kennen, slechts opvattingen en beschouwingen van individueele Bijbelschrijvers. Vanzelf oefent dit overwegenden invloed op hunne methode van onderzoek.

H. noemt zijne studie „ein Beitrag zur Erklärung des Römerbriefs", en geeft eerst eene „sprachliche", daarna eene „theologische Untersuchung". De „sprachliche" is in hoofdzaak gewijd aan „die gewöhnlichen Benennungen des Herrn" en aan „die Doppelnamen des Herrn". Hij beperkt zich bij déze „Untersuchung" tot den Romeinerbrief, hoewel hij bij de „theologische" niet zoo exclusief te werk gaat [2]). De redeneering is hier in 't kort deze: De tijdgenooten des Heeren maakten onderscheid tusschen de namen Jezus en Christus. Paulus gebruikt den naam *Jezus* zonder toevoeging van Heere of Christus zeer

---

[1]) *Kittel:* „An und für sich ist ja die Wahrscheinlichkeit beider Auffassungen gleich grosz; grammatikalische Bedenken liegen zunächst in keinem Falle vor"

[2]) Dit is eenigszins vreemd, want het aangevoerde motief is, indien het geldigheid heeft, zoowel voor de laatste als voor de eerste van kracht: „Die Empfänger und ersten Leser des Briefes konnten sich das Verständnis nicht durch Vergleichung mit andern paulinischen Briefen erleichtern; sie muszten den Brief, in dem der Heidenapostel das eine Evangelium auf seine Weise predigte, aus sich selbst, eine Stelle aus der anderen, erklären." S. 6.

lden in zijne brieven, en in dien aan de Romeinen slechts ee malen, 3 : 26 en 8 : 11. *Jezus* zonder meer is „der gehichtliche Name des Herrn, die Bezeichnung seiner Person ihrer geschichtlichen Erscheinung". Is reeds dit een ernstig zwaar, om π.'I. in 3 : 26 te verstaan als het geloof *in* Jezus, wordt nog versterkt, als we nagaan, hoe de apostel gewoon Jezus te noemen, als hij spreekt „von der Verbindung des äubigen mit ihm, von dem Leben des Erlösten in ihm" [1]). s hij „in diesen Verbindungen" slechts één naam noemt, dan het *Christus* of *Heere;* deze wisselen elkaar af en „treten in rwandten Verbindungen für einander ein." Wel heeft elk zer namen zijn eigen beteekenis: *Christus* wijst op „seinem sonderen Ausgang aus Gott", *Heere* wordt Hij geheeten als ter rechterhand Gods verhoogde. Intusschen treedt deze teekenis bij Paulus in den regel slechts dan naar voren, anneer zij met andere namen werden verbonden; „für sich ein gewinnen sie häufig die Bedeutung von Eigennamen zur zeichnung der Person Jesu"; vandaar het afwisselend geuik. Met 'Iησους echter wisselt de apostel ze nooit af; de kele malen, dat deze naam alleen voorkomt, 3 : 26; 8 : 11, ordt de Heere er door aangeduid in „seiner geschichtlichen scheinung", als de „mensch" Jezus. De apostel schrijft 3 : 26 στις 'Iησου, om duidelijk te doen uitkomen, dat hij het geof bedoelt, door Jezus in de dagen zijns vleesches geoefend. et gebruik der „Doppelnamen" komt hiermeê overeen. „Der ame Christus, die Bezeichnung des in Jesus Mensch gewornen Messias, steht voran, sobald nicht die geschichtliche ermittelung des Erlösungswerkes, sondern die religiöse Beehung und die Glaubenstellung des einzelnen zu dem von ott ausgegangenen Messias betont werden soll." Naar dezen gel zou in 3 : 22 dán slechts van een geloof *in* Hem sprake nnen zijn (Gen. obj.), indien de apostel geschreven had διὰ στεως X.'I.; nu hij echter den naam 'I. vooropzet, ligt ook

---

[1]) Merkwaardig is hierbij de erkentenis: „Von genetivischen Verndungen müssen wir zunächst absehen; subjektiver und objectiver netiv streiten sich um ihr Gebiet. Unzweideutig ist die Bezieng der Präpositionen . . . ." S. 7. Vooral, wijl 't in Rom. 3 : 22, juist om eene „genetivische Verbindung" gaat!

daarin de bepaalde aanwijzing, dat hij gedacht heeft aan he geloof *van* Jezus.

Ontegenzeglijk is er veel waars in wat door *H.* over he gebruik van de verschillende namen onzes Heeren wordt opge merkt. Zonder elke zijner beweringen te onderschrijven, ka aanstonds toegegeven dat gewoonlijk te weinig aandacht ge schonken wordt aan de afwisseling, welke de apostel daari brengt. Maar — met heel deze „sprachliche Untersuchung valt voor het subjectief karakter van den Gen. in Rom. 3 : 2 26 niets te bewijzen. Ten eersten, omdat de Zaligmaker oo als object des geloofs wordt aangeduid met den naam, waa mee Hij optrad in de historie, nl. Jezus, bv. Joh. 12 : 11, Han 19 : 4[1], Openb. 14 : 9; en ten tweede, omdat dit „bewijs dan alleen zou kunnen gelden voor de beide loci uit Rom. want in Gal. 2 : 16 en in Fil. 3 : 9 volgt achter πίστις c Gen. Χριστου, in Gal. 2 : 20 zelfs του υίου του Θεου. Als h enkele 'Ιησου, vs 26, of het vooropstellen van Jezus in de dubbelen naam, vs 22, de grond moet zijn voor het subjecti karakter van den Gen., dan dringt men Paulus een regel o waaraan... hij zich in geen zijner andere brieven heeft g houden.

„Das sprachliche Ergebnis" is dus niet zoo „unanfechtbar als *H.* meent. Integendeel, „sprachlich" is er veel, wat e tegen pleit, de Gen. 'I.X. en 'I. als Gen. subj. op te vatte „Unerträglich wäre die Artikellosigkeit von πίστις v. 22, 25, 2 wenn darunter nicht das allen Hörern des Ev. zugemutete Glau ben im allgemeinen, sondern das bestimmte und besonde Verhalten Jesu während seines Erdenlebens verstanden werde sollte, von welchen hier als bekannt voraus gesetzt würde, das es im Glauben bestanden habe." (*Zahn*)

Bij zijn „theologische Untersuchung", die hem leidt tot d toestemmende beantwoording van de vraag, of de subjectiev opvatting van den Gen. past „in den Rahmen der paulinische Verkündigung", neemt *H.* zijn uitgangspunt in Rom. 3 : 25

---

[1]) In Hand. 19 : 4 spreekt Paulus van een gelooven, niet εἰς τὸ X.'I. (lectio recepta), maar: εἰς τὸν 'Ιησουν.

Welken God voorgesteld heeft tot eene verzoening door het loof in zijn bloed . . . ." Hij tracht te bewijzen, dat bij ὰ πίστεως gedacht moet worden aan het geloof, door Jezus oefend. „Müssen wir auch hier von Glauben Jesu reden, so itt der sachliche Beweis zum sprachlichen hinzu, und das Reltat ist doppelt gesichert."

God heeft Christus voorgesteld als ἱλαστηριον δια πιστεως ἐν αὐτου αἱματι. „Diese zusammengehörenden Worte bezeichn den Beitrag Christi zu der Erlösungsthat Gottes." [1]) De zwaren, die hij inbrengt „dasz man διὰ πίστεως auf den ilsaneignenden Glauben der Glaübigen bezieht", zijn drieërlei.

Allereerst spreekt de relatieve zin van het „einmalige" historische feit van Christus' dood. „Nicht von der Wirkung der ihnung in der Gegenwart, sondern von ihrer Herstellung in r Vergangenheit ist in dem Relativsatz die Rede; und diese llzog sich nicht durch Glauben der Menschen."

Nu is het zeker zeer juist, dat Paulus hier van het verledene reekt, van de „voorstelling" van Christus, zooals die geschied door Zijn komst, inzonderheid door Zijn sterven aan het uis. Maar daaruit volgt nog niet, dat διὰ πίστεως het geloof n Christus moet zijn, en dat ἐν τῷ αυτου αἵματι daarmede rbonden moet worden.

Ook onder hen, die hier denken aan het „heilsaneignende" loof, zijn er, die „in Zijn bloed" opvatten als een nadere paling van διὰ πιστεως. Zoo o. a. *Calvijn*. Zonder bedenng is dit niet. De uitdrukking „geloof in het bloed van ristus" komt nergens elders bij Paulus, ja zelfs in heel het T. niet voor. Ook is het de vraag, of — indien ἐν τῳ αὐτου ματι aanwijzing ware van het object des geloofs — het artil dan niet herhaald moest zijn. Zie hierbij Luc. 22 : 20 . . . . het Nieuwe Testament ἐν τῳ αἱματί μου.

Maar het is moeilijk, in dezen met beslistheid uitspraak te en. Sommigen laten het in het midden, of de woorden

[1]) *H.* ziet (evenals *Van Hengel*, Interpretatio epistolae Pauli ad m. I, p. 327) in ἱλαστήριον een acc. van het masc. adj. Zijn argumntatie: „So gut Paulus, Tit. 2 : 11, die Gnade Gottes σωτήριος nnt, so gut kann er Christum als ἱλαστηριος, als Sühner bezeichn" is echter weinig steekhoudend.

in Zijn bloed gevoegd moeten worden òf bij *verzoening* òf b
geloof; zoo bv. de *Kantt.*, *Van Andel.* Anderen zien er, eve
als in *door het geloof*, een nadere omschrijving in van ἱλαστήρι
(zoo o. a. *Bavinck*), hetzij men er dan den nadruk op legt, d
de verzoening door het bloed van Christus is verworven,
ook de gedachte er aan verbindt, dat de verzoening alleen
verband met Zijn bloed, d. i. met den gestorven Middelaar k
verkregen en genoten worden. Nog anderen houden ze vo
eene „adverbielle Näherbestimmung" van προέθετο. „Gott h
Christum als durch den Glauben wirksames Sühnopfer aufg
stellt *vermittelst seines Blutes*, d. h. dadurch dass er ihn se
Blut vergiessen liess, in welchem objectiv die Kraft der Versö
nung lag" (*Meyer*). „Da dieses Prädikat ebenso wie πεφανέρωτ
v. 21 ein in die Erscheinung tretendes und in den Berei
menschlichen Erkennens fallendes, einmaliges Handeln Gott
beschreibt, andrerseits aber von der Mehrheit der Mensch
bis dahin noch nicht als ein Handeln Gottes erkannt wird,
erwartet man, dasz auf das äuszere und weltkundige Ereign
hingewiesen werde, worin diese göttliche πρόθεσις Christi a
Sühnemittel sich vollzogen hat. Dieser Erwartung entspric
Paulus durch ἐν τῷ αὐτου αἵματι." *(Zahn)*

Bij alle verschil echter is men het er toch zakelijk over eer
d t Christus bepaaldelijk door Zijn bloed tot ἱλαστηριον
geworden. Ten opzichte van διὰ πίστεως is men vrij wel ee
stemmig. Terecht verzet H. er zich tegen, deze woorden „a
προέθετο zu beziehen". Maar wanneer hij dit verzet ook t
ἱλαστήριον uitstrekt, vindt hij, en terecht, de meesten tegenov
zich. Het geloof komt hier inderdaad voor als het midd
waardoor (διὰ cum Gen.), de zondaar deel krijgt aan de ve
zoening. Daaruit volgt allerminst dat de verzoening door
geloof „sich vollzog". De „einmalige" goddelijke daad d
πρόθεσις van Christus als een ἱλαστήριον wordt niet „vermittel
διὰ πίστεως der zondaren; zij is een objectief feit, dat v
het geloof wel onafhankelijk is, maar er daarom nog niet v
mag worden losgemaakt. Immers, de objectief voorgestel
verzoening bereikt eerst subjectief haar doel, wordt eerst su
jectief werkzaam door het geloof. Het geloof kan niets verd
nen, of tot het volbrachte offer toebrengen, maar is noodzak

k als middel van aanneming en verkrijging, vg. vs. 22. od heeft „in der Vergangenheit" Christus als ἱλαστήριον orgesteld, maar als een ἱλαστήριον, waarvan „die Wirkung" k πίστεως zou geschieden.

Blijkt reeds hieruit, hoe weinig gegrond H.'s eerste bedenking tegen de verbinding van διὰ πίστεως met ἱλαστήριον, dan oet voorts nog drieërlei opgemerkt. Ten eerste kán διὰ πίστε- niet zien op het werk van Christus, daar dit bij Paulus oit πίστις, maar steeds ὑπακοή heet; ten tweede is πίστις, bij zen apostel steeds de terminus technicus voor de religieuse rhouding, waarin de geloovigen tot God en tot Christus ian; en ten derde had, indien hier niet ons geloof maar het nsch eigenaardige, met Zijne ὑπακοή saamvallende geloof van us bedoeld ware, het artikel niet mogen ontbreken. 1)

H.'s tweede bezwaar, dat „die gewöhnliche Deutung van διὰ τεως" niet in overeenstemming zou zijn met de woorden, er onmiddellijk op volgen, is eveneens niet moeilijk te weer- gen. Omdat de offerdood van Christus ook „die Sühne die Vergangenheit" was, kan hier, naar hij meent, geen ake zijn van „die Glaubens-Vermittelung, welche den einzel- n an der geschehenen Sühnung teilnemen läszt". Maar ook der het Oude Testament verkregen de geloovigen διὰ πίστεως el aan de verzoening, die *geschieden zou;* dus niet uit kracht n de verzoening door het bloed der offerdieren, dat de zonde t kon wegnemen, Hebr. 10 : 3, 4 v., maar door het geloof den beloofden Middelaar, die door de offers werd voorge- eld. De zoenoffers erkenden het recht Gods, dat door *het* er van Christus zou worden voldaan. Dat onder het Oude stament de verzoening „nur eine durch Glauben vermittelte" s, strijdt dus in geen enkel opzicht tegen het feit, dat door a offerdood van Christus de verzoening „an und für sich" aangebracht.

n de derde plaats legt H. er nadruk op, dat de verzoe-

Zie het citaat van *Zahn*, op de laatstvorige bladz. De lectio recepta ft het artikel, maar volgens de beste H.S.S. ten onrechte. Trouwens, elf verklaart, dat de invoeging van het artikel „nur ein Korrektur ursprünglichen Lesart im Sinne der gewöhnliche Erklärung ist" 23).

ning door God *en Christus* is geschied. Deze gedachte zou loor gaan, als men διὰ πίστεως niet op Christus laat slaa Dan „sänke Christus zur völligen Passivität eines alttestamen lichen Opferlammes herab". Door διὰ πίστεως zou daarom a Christus „die höchste Aktivität im Leiden" worden toegeken Dit bezwaar lijkt ons ver gezocht. Zeker, Christus' werk a het kruis is niet alleen passief, doch ook actief, en in 5 : 12— doet Paulus dit duidelijk uitkomen. Maar in dit verband ga het over de rechtvaardigheid Gods, die geopenbaard is gewo den, over het feit, dat God Christus als een verzoening hee voorgesteld, en vanzelf treedt dan de passieve zijde in Christu werk meer naar voren.

RECENSIËN.

Die Bücher der Könige. Die Bücher der Chronik. Uebersetzt und erklärt von Dr. P. NIVARD SCHLÖGL, O. Cist. Wien, Verlag von MAYER UND CO. 1911. Gr' 8⁰. XVIII, 341; IX, 210. — Mk. 14. —

Het is algemeen bekend, dat er onder Roomsche theologen den laatsten tijd een verblijdende ijver in het bestudeeren H. S. valt waar te nemen. Eene van de vruchten der stun is de „*Kurzgefaszter wissenschaftlicher Commentar zu heiligen Schriften des A. T.*, auf Veranlassung der Leosellschaft herausgegeben van Dr. Schäfer." Welnu, het hierwen geannonceerde boek vormt hiervan een deel, bevattende door Dr. Schlögl geschreven commentaren op de boeken Koningen en der Chronieken.

Aangaande de boeken der Koningen oordeelt de Schrijver, ze oorspronkelijk met de boeken van Samuel één geschrift bben gevormd. Hij neemt aan, dat de oorspronkelijke tekst schillende malen door een latere hand is gewijzigd, nu eens gebreid, dan weer verkort; en vindt verder vele glossen uit ralelle berichten, inzonderheid aanvullingen van den tekst naar ronieken enz. Op onderscheidene plaatsen vindt hij diep grijpende omzettingen en veranderingen van den tekst.

Met name is de oorspronkelijke juiste chronologie in de war raakt, doordat vele regeeringsdata door verwisseling der cijlletters foutief geworden zijn, terwijl andere naar onjuiste nemata gecorrigeerd zijn.

Wat de stof aangaat, gelooft Dr. Schlögl, dat in het oorspr. ek de zuiver politieke en de „heilsgeschichtlich wichtige" beurtenissen gelijkmatig waren behandeld, en dat eerst door ere, na-exilische redactie de laatste geheel op den voorgrond rden geplaatst.

Wat den auteur betreft, hecht Dr. Schlögl groote waarde aan traditie, die Jeremia als zoodanig aanwijst.

Aangaande de boeken der Chronieken wordt gehandhaafd, t de Joodsche overlevering, die Ezra voor den vervaardiger

houdt, zeer goed gelijk kan hebben. Zoo de genealogieën va een lateren tijd gewagen, dan is dat toe te schrijven aan redac teuren, die ze hebben aangevuld. Ook aangaande de geloo waardigheid van dit geschrift worden eenige algemeene, ni onbelangrijke opmerkingen gemaakt.

De schrijver wijdt zeer bijzondere aandacht aan de tekstcr tiek. In de Revue biblique van Jan. 1913 heeft P. Dhorme d wijze waarop dit geschiedt vrij kras gecritiseerd. Deze geleerd beweert, dat Dr. Schlögl een groot aantal geheel willekeurig correcties geeft, daartoe gebracht door een te absoluut vertrou wen in Lucianus' recensie van de Septuagint, en door zijne va slaafsche navolging van Klostermann. Het komt mij voor, d deze criticus terecht aandringt op grootere omzichtigheid; e dat alleszins de aandacht verdient de door hem uitgesproke ervaringsregel: „plus on étudie la Bible, plus on se mont circonspect dans les restaurations du texte primitif."

Overigens moet dankbaar erkend worden, dat de schrijver ijverig naar gestreefd heeft, zijn commentaar te doen staan o de hoogte van het tegenwoordig wetenschappelijk onderzoe Hij houdt ernstig rekening met de door de nieuwere ontde kingen aan het licht gebrachte gegevens, beschouwt het Schrif verhaal in verband hiermede, geeft zich moeite om aan te to nen, dat dit laatste door de ontdekkingen wordt bevestigd, e tracht, waar zich in onderdeelen discrepanties voordoen, de op te lossen, waarbij natuurlijk de vraag in hoeverre hij dit o de rechte wijze doet, door verschillende lezers verschillend b oordeeld zal worden.

Verder heeft de auteur zich overal toegelegd op een deg lijke en nauwkeurige litterarische verklaring en heeft ook h zakelijke en het psychologische moment in de heilige geschied nis niet verwaarloosd. Al blijft dan ook de stroom van teks critische wijzigingen o. i. een bezwaar van dezen commentaa toch kunnen we hem vrijmoedig aan onze lezers aanbevelen a een waardevol middel om de boeken der Koningen en d Chronieken beter te verstaan.

RIDDERBOS.

G. Wisse. **Het Spiritisme**. Een critische bijdrage. *Kampen*. J. H. Kok. 1913.

Ds. G. Wisse, de bekende Gereformeerde predikant, thans enaar des Woords in de Gereformeerde Kerk te Bodegraven, eft zich in de laatste jaren intensief bezig gehouden met rschillende nieuwere religieuse stroomingen. De religie-surro-ten, die den cultuurmensch van onzen tijd die van het Chris-lijk geloof vervreemdde, maar wiens hart toch naar religie ijft dorsten, worden aangeboden, zijn door Ds. Wisse onder-cht en naar het gehalte beoordeeld. Als vrucht van deze tische studiën deed hij een drietal werken het licht zien: oderne Theosophie, Nieuwe Religie en hare Wijsbegeerte, het iritisme.

De schrijver heeft een goed werk gedaan door op deze ver-nijnselen de aandacht te vestigen. De kettersche ideeën ko-en telkens in nieuw gewaad voor den dag en moeten in dien euwen vorm worden gekend. Dit laatste nu is niet altijd het val. Sommige Christenen onzer dagen weten van Arianen en lagianen heel wat af, maar kennen de hoofdideëen van de neosophie niet. Ds. Wisse komt aan dit gebrek tegemoet. eeds daarom zijn deze geschriften aan te bevelen. Ik geloof n ook dat de wensch van Ds. Wisse in zijn Voorbericht van t Spiritisme uitgesproken: „moge deze mijne poging dan eenige aardeering te beurt vallen!" zal worden vervuld.

Met name is aanbevelenswaardig zijn werk over het Spiritis-e, dat ook in onze kringen zijne slachtoffers telt. Vooral enen onze predikanten van dit boek kennis te nemen en aan nge menschen in handen te geven die met voorstanders van ze verderfelijke leer in aanraking komen.

Het boek is ingedeeld in twee deelen. Het eerste geeft in im 20 bladzijden eene beschrijving van den hoofdinhoud van leer der Spiritisten, het tweede biedt u een goede 100 pa-na's critiek. Vooral dit laatste deel is uitnemend geslaagd. schrijver constateert dat onder hetgeen als Spiritisme aan de rkt gebracht wordt, veel als bedrog is aan te merken. Het at echter niet aan *alles* voor bedrog te verklaren. Er gebeu-n inderdaad vreemde dingen. Hoe moeten nu die eigenaardige

verschijnselen als tafeldans, automatisch schrift, klopgeluide enz. verklaard worden?

Ds. Wisse toont aan — en zijne bewijsvoering is over h algemeen krachtig — dat tot verklaring van deze verschij selen de geesten van afgestorvenen niet behoeven te hulp g roepen te worden. Zijn boek is één doorloopende bestrijdin en weerlegging van de theorie der Spiritisten, dat de geeste der afgestorvenen verschijnen, zich kenbaar maken en medede lingen doen.

Maar waaruit zijn dan de z.g. spiritistische verschijnselen w te verklaren? Wie, met verwerping van de hypothese der Sp ritisten, zich geroepen ziet op deze vraag een antwoord te geve loopt licht gevaar zich er wat gemakkelijk af te maken, in wel fout Ds. Wisse ook wel eens een enkele maal vervalt, bv. c bl. 87: „Het geval, dat een medium snijdende pijn in den ha krijgt, zou een bewijs zijn, dat werkelijk de voorgegevene gee van den onthoofden misdadiger is verschenen. *Maar dit ka best uit hallucinatie, suggestie, en diergelijke worden verklaard* Het is niet de bedoeling hiervan den geachten auteur een ve wijt te maken. Immers is het donkere gebied waarin de verschijnselen zich afspelen, nog maar weinig onderzocht. I aansluiting aan andere onderzoekers is Ds. Wisse tot de co clusie gekomen dat vele spiritistische verschijnselen kunnen ve klaard worden op „natuurlijke” wijze, nl. door werkingen uit h onderbewustzijn, mediumieke zenuwkracht, magnetisme, en Er zijn er echter ook, die alleen zijn toe te schrijven aan d werking van ons onbekende krachten. In sommige gevallen daemonische invloed te constateeren. Vandaar ook dat d Christen aan spiritistische séances niet mag meedoen.

Hoewel ik dit boek van Ds. Wisse hartelijk aanbeveel en he er mee feliciteer, moeten mij toch nog een paar opmerkinge uit de pen.

Ten eerste. Omdat de argumentatie over het algemeen d gelijk en waardig is, doet het onaangenaam aan een enke maal opmerkingen te lezen, die als „aardigheden” in curso sche voordrachten op hare plaats mogen wezen, maar die i een *boek als dit* niet mogen voorkomen.

Ten tweede is de manier van uitdrukken soms onaccuraa

een vluchtig geschreven courantenartikel vergeeft men dit
aag, maar in een geschrift, vooral een dat over quaesties han-
lt die met wijsgeerige problemen saamhangen, mag de auteur
et slordig zijn in zijn woordenkeus. Ik wil op elke slak geen
ut leggen. Zondetjes tegen de Nederlandsche taal zal ik
erslaan. Maar ik bedoel uitdrukkingen als: „het wezen des
ins" (bl. 113). Bedoeld is waarschijnlijk: „het wezen van het
nde". Dergelijke onnauwkeurigheden zijn er meer.

Verder mag de bewering van Ds. Wisse, dat de H. Schrift
gestorven menschen niet zielen, maar geesten noemt (bl. 95),
et onweersproken blijven. Ik herinner den geachten auteur
n hetgeen Ds. J. van Andel zegt in zijn: *Van Adam tot A-
aham* (Volksuitgave bl. 18): „De uitdrukking „ziel" is de
eest omvattende; alleen zij wordt gebruikt om den geheelen
rsoon des menschen aan te duiden, niet alleen den levenden,
aar ook den dooden, zooals Lev. 21 : 11, Num. 6 : 6, 11,
waar in het oorspronkelijke „doode zielen" staat, wel ten be-
ijze dat het woord ziel het wezen zelf aanduidt". En voor
et N. Testament wijs ik op Openb. 6 : 9 en 20 : 4.

Eindelijk is mij niet helder wat de schrijver bedoelt met:
Voor God zijn alle dingen naakt en geopenbaard, *als poten-
eël in de idee Gods zijnde, als reëel in den raad Gods*". En
begrijp niet, dat, zooals de auteur er op volgen laat, „wer-
elijkheid naar strenge onderscheiding niet gelijk is met reali-
it." Gaarne zou ik weten wat op Christelijk standpunt het
nderscheid is tusschen werkelijkheid en realiteit.

Mogen de vlekjes, waarop ik als recensent nu wel de aan-
acht moest vestigen, bij een tweeden druk verdwenen zijn!

T. HOEKSTRA.

De beschouwing der Kerkleden.
1e. Die in zwang is.
2e. Die de H. Schrift ons biedt, door A. M. DIERMANSE, predikant. Met een voorrede van Dr. P. J. KROMSIGT, pred. te *Amsterdam*.
's Gravenhage. RIËNTS BALT. 1913.

Reeds deze uitvoerige omschrijving van den inhoud van dit
erk, zooals het titelblad die vermeldt, heeft iets ongewoons.

Die verdeeling in twee hoofdpunten, en die aankondiging van een voorrede uit de pen van den Amsterdamschen leeraar, die nu juist niet tot de naaste geestverwanten van predikanten der Geref. Kerken behoort, prikkelen wel eenigszins de nieuwsgierigheid.

Bij nauwgezette lezing valt echter de Voorrede niet tegen, daar zij, zonder propaganda voor de idee Volkskerk, instemming betuigt met den hoofdinhoud van Ds. Diermanse's werk en zelfs de hoop uitspreekt, dat de „twee kerkgemeenschappen" slechts tijdelijk mogen gescheiden zijn.

Het werk van Ds. Diermanse zelve hebben wij in hoofdzaak met instemming gelezen. Het oefent scherpe critiek uit over de bij velen gangbare voorstelling, dat van de kerkleden moet verondersteld worden hunne wedergeboorte. Sommigen mogen de lijn dezer veronderstelling verder en consequenter hebben afgewandeld tot het einde toe, dan anderen, die wel beginnen met de vooronderstelling te aanvaarden, maar voor de strenge consequenties nog terugdeinzen, dit geeft in het beginsel geen verschil, hoogstens in de uitwerking.

De geachte Schrijver, die naar het mij voorkomt, ernstige studie gemaakt heeft van de verschillende geschriften, waarin deze leer meer of minder streng en consequent wordt voorgesteld, brengt in zijne „critiek" stuk voor stuk de daarvoor aangevoerde gronden ter toetsing. Stelt ook duidelijk in het licht „wat uit de onderstelling voortkomt," om daarna vier getuigenissen op te roepen, die „deze onderstelling omverwerpen", nl. „1. het gewicht der werkelijkheid; 2. de Hoogheid van den Heiligen Geest; 3. De spreekwijze van de H. Schrift; 4. de spreekwijze van het kerkelijk ambt."

Eerst daarna komt de Schrijver tot het uiteenzetten van wat naar zijne meening is „De oplossing naar de H. Schrift."

Deze volgorde kan ons niet bijzonder bekoren. Doordat pas op pag. 152 een begin gemaakt wordt met het aanvoeren van de getuigenissen der H. Schrlft over deze zaak, komt in het daaraan voorafgaande polemische gedeelte de H. Schrift te weinig tot haar recht. Er moet telkens verwezen worden naar wat in het tweede gedeelte van het geschrift uit Oud- en Nieuw Testament zal worden ter sprake gebracht. Door deze volgorde

ordt (naar het ons wil voorkomen) het polemische gedeelte
rzwakt, en het thetische, dat toch het voornaamste is, te zeer
aar achteren geschoven. Had de geachte Schrijver eerst de
chrift laten spreken, hij zou den lezer van meet af duidelijker
ebben kunnen maken, wat al of niet daarmede overeenstemt.
Hiermede wenschen wij echter niets af te dingen op de be-
ngrijkheid dezer dogmatische studie. Een gewichtig vraag-
uk: hoe wij in onze prediking en ambtsbediening de leden
er Kerk hebben te beschouwen, wordt hier van meer dan éene
ijde bezien, en in de oplossing wordt de bekende onderschei-
ng tusschen het onzichtbare en het zichtbare in de Kerk des
eeren, gehandhaafd, zonder te vervallen in de fout, van wat
e Schrijver noemt „het twee-verbonden en twee-kerkenstelsel".
Waarschijnlijk zal ook hiermee het laatste woord over dit
aagstuk in de Geref. kerken wel niet gesproken zijn. Maar
ie voortaan hierover schrijven of meespreken wil, van welke
ovatting hij ook zijn moge, zal rekening te houden hebben
et dit geschrift. Het is een krachtig en wel gedocumenteerd
ontra naast het Pro, dat aangaande de vooronderstelling der
edergeboorte is uitgesproken door mannen van naam.
Wat den vorm betreft, is het boek er niet op aangelegd om
leen door geleerden gelezen te worden; maar in overeenstem-
ning met het onderwerp, waarbij elk meelevend lid der Ge-
neente belang heeft, is het ook voor het grootere publiek ge-
ietbaar. Alleen zouden wij wel de vraag willen stellen, of
enige meerdere beknoptheid niet vaak aan de klem van het be-
oog ten goede zou gekomen zijn? Bij eventueelen herdruk
an de Schrijver wellicht hier en daar iets besnoeien.
Vinde het boek vele belangstellende lezers, en kome het voor-
l aan de prediking en het ambtelijk werk in het midden der
emeente ten goede.

Leiden. H. J. KOUWENHOVEN Dz.

HERDRUKKEN van J. H. Kok te *Kampen*.

J. van Andel. **De morgenstond van Jezus' leven.**
J. van Andel. **Jezus' leer.**
J. van Andel. **Jezus' laatst vaarwel.**
J. van Andel. **De Mozaïsche wet.**
J. van Andel. **Van Adam tot Abraham.**

De heer J. H. Kok te Kampen, die in de laatste jaren vel nieuwe theologische en religieuse werken heeft uitgegeven, i thans bezig Theologisch Nederland aan zich te verplichten doo een serie herdrukken. Voor de uitgave van bovengenoemd werkjes van Ds. Van Andel, die bijna niet meer te krijgen waren zullen velen hem dankbaar zijn. Daarbij komt, dat op het titel blad staat: *Volksuitgave*, wat in uitgeversnomenclatuur waar schijnlijk identisch is met: *goedkoope uitgave*. Nu, de boekje zijn niet bizonder duur, want ze kosten met zijn vijven f 3.75 De druk is helder.

Deze uitgave is echter niet „menschelijkerwijze volmaakt" Ten eerste is het jammer dat op het eerste blad niet vermeld is in welk jaar Ds. Van Andel deze werkjes heeft uitgegeven, wa met het oog op het inzicht in de ontwikkeling van Van Andel's denken, zeer gewenscht zou geweest zijn. De eenige aandui ding is dat Ds. Van Andel predikant te Heusden was toen hi de eerste vier werkjes schreef. Ten tweede is het lastig dat ten minste bij de ingenaaide exemplaren, een rugtitel ontbreekt Ten derde is de correctie niet met zorg geschied. Er staa veel drukfouten in.

Deze boeken van Van Andel aan te bevelen — 't zou zijn uilen naar Athene brengen. Geen onzer predikanten zal, dunk me, deze werkjes gaarne missen. Welk een diep inzicht ha Van Andel in de H. Schrift! Hoeveel goud heeft hij uit d mijn der Schrift naar boven gebracht. Werd door andere del vers dat goud tot dunne, haast doorzichtige platen uitgeklopt Van Andel biedt u vaak goudklompjes aan en laat het aan u over die te bewerken, om er weer anderen mee te dienen.

Van Andel's denken was Christocentrisch. Hoe frisch, hoe diepgaand kon hij schrijven over Christus. Hij heeft in zijn leven veel goeds van zijn Zaligmaker gezegd. Daarom is

t voor den predikant nuttig zoo nu en dan Van Andel lezen. 't Is voor den prediker vruchtbaar tegen Kerstmis in *De morgenstond van Jezus' leven*, tegen den Passietijd zijn *zus' laatst vaarwel* in te zien. Wat een schat van mooie operkingen in *Jezus' leven!* Denk aan het fijne hoofdstuk over *zus de leeraar*. In vaak dichterlijke taal beschrijft hij de groote oenbaringsgedachten in zijn *Van Adam tot Abraham*.

Van Andel is soms te speculatief; ge laat in zijn hooge geachtenvlucht u niet meer door hem leiden. Maar dankbaar ijft ge hem, omdat hij u weer aan 't nadenken bracht over raagstukken waarover ge meendet uitgedacht te zijn.

Van Andel is een groot Schriftgeleerde geweest; een van de rootste mannen door God in de 19e eeuw aan de Kerk van ederland geschonken. Laat ons van het licht, dat hij door Gods enade ontstak, een dankbaar gebruik maken, Christus' gemeente n zegen! T. HOEKSTRA.

I. VAN DELLEN. **Van Christus en Zijne Gemeente.** Twaalf Leerredenen.
Kampen. J. H. KOK. 1913.

De heer Ds. I. van Dellen, Bedienaar des Woords bij de Christ. Geref. kerk te Denver, Colo, Vereenigde Staten van Noord-Amerika, heeft bij den uitgever Kok te Kampen een bundel van twaalf leerredenen het licht doen zien, die handelen over Christus en Zijne Gemeente.

Verschillende teksten die op dit thema betrekking hebben vorden op eenvoudige en duidelijke wijze verklaard. De preeen zijn degelijk; belangrijke waarheden worden er in behaneld. De auteur geeft heldere exegese en dwaalt niet van zijn ekst af. Voorts hebben deze preeken het voordeel dat ze niet e lang zijn en dus ook uit dit oogpunt zeer goed in de „leeserk" kunnen gebruikt worden.

Mijn hoofdbezwaar is, dat in de preeken het psychologisch lement niet genoeg tot zijn recht komt. Ds. van Dellen gaat ij de toepassing niet op het zieleleven in, hij rekent te weinig net de behoeften van het menschelijk hart, met de nooden van et geestelijk leven in onzen tijd. Zijn preeken spreken ons

niet toe, blijven buiten ons staan. Ik zou den geachten schriver, die inderdaad uitnemende capaciteiten van onzen Go heeft ontvangen, ernstig raden zijne gaven ook *naar deze zijd* te ontwikkelen. Dat zal de gemeente ten goede komen.

Voorts mag hij wel waken tegen „termen”. Bij het spreke maar vooral bij het schrijven moet men trachten niet telker dezelfde adjectiva te gebruiken. In preek IV, over de eenhei van Christus’ Lichaam, noemt de auteur op bl. 48 die eenheid een *wondere* eenheid. Dit epitheton nu is niet bepaald mooi Het doet u echter eenigszins vreemd aan wanneer ge op bl. 5 leest van „die *wondere, heerlijke* eenheid”, op diezelfde pagina een alinea verder, weer van „die *wondere, heerlijke* eenheid” op pagina 52 van „die *heerlijke* eenheid” en op diezelfde bladzijde nog eens van „de *heerlijke, wondere* eenheid”!

Eindelijk wachte de schrijver zich ook voor citeeren op de klank af. Preek VI begint aldus: „De Heere zoekt het weggedrevene. De Zoon des menschen is gekomen om zalig te maken wat verloren was.” In den eersten zin wordt blijkbaar aangehaald Prediker 3 : 15. Nauwkeurige exegese van dezen teks zal tot de overtuiging brengen dat er heel wat anders staa dan Ds. van Dellen bedoelt.

T. HOEKSTRA.

BOEKAANKONDIGING.

Uut de Gröninger Veenkolonies. Novellen en Schetsen door L. Kuperus, met een inleidend woord van A. J. Hoogenbirk. 274 bl. *Kampen*, J. H. Kok, 1913.

Dit zijn aardige schetsen, voor een goed deel in het Groningne dialect geschreven. Laat ik beginnen met het minst aanname deel mijner taak, het mededeelen van enkele aanmerngen, die ik onder het lezen maakte.

Wat het dialekt betreft, is het bekend, dat men in de veenloniën niet het zuiverste Groningsch vindt. Tot mijn spijt n ik niet beoordeelen, of des schrijvers afwijkingen van het oningsch, zooals het mij bekend is, alle aan dit feit, of ook n deele aan vergissingen zijn toe te schrijven. Zoo zette ik bl. 9 vraagteekens bij de uitdrukkingen „misschien", „m'n ndt", „in", op bl. 10 bij „vergeetboek"; elders (bv. bl. 45) bij vervoeging van het w.w. „zijn" met „zijn" i. pl. v. met „hebn", en bij „dan" i. pl. v. „als" (Gr. „as") na den vergroonden trap.

Eene slordigheid van stijl vond ik bl. 81, waar de met „toen" ginnende bijzin geen slot heeft; en ook het „terwijl overwende" van bl. 149 kan er moeilijk mee door.

Uit een oogpunt van kunst beschouwd, had de schrijver zijne enschen wel wat minder kunnen laten redeneeren. Zoo had t aardige stukje „De Draaibadde" als pakkende schets m.i. oger gestaan, als het op bl. 51 had geëindigd. Maar men n zeggen, dat het boek ook hierin het karakter van den Groger vertoont, die met zijn praktischen geest meer naar het t dan naar de aesthetica vraagt, en zich terwille van de rellen der kunst de uitgewerkte toepassing niet gaarne laat ontoven — In het stukje „Eind goed, al goed" deugt m. i. de el niet, daar slechts voor één der partijen het einde goed is, juist niet voor de persoon, die in het voorafgaande het rkst op den voorgrond treedt. Het is te verstaan, dat de rijver het voor den verlaten Berend tegen de trouwelooze ertje opneemt; maar als het verhaal vrijwel eindigt met te

beschrijven, hoe Berend aan zijne lieve vrouw, — de betere d
hij tenslotte had gevonden, — uit de courant het bericht voo
leest, dat het schip, waarop Geertjes man kapitein was, m
man en muis vergaan is, dan is „Eind goed, al goed" toch ee
wel wat eenzijdig opschrift, en voor mijn besef zelfs niet gehe
overeen te brengen met den voortreffelijken christelijken gee
die het boek overigens kenmerkt.

Intusschen, dit zijn kleinigheden, vergeleken bij het vele goed
dat dit boek ons biedt. De schrijver weet werkelijk uit h
typische leven der Groninger veenkoloniën op onderhoudend
vaak pakkende wijze te vertellen. Het is een echt boek, wel
inhoud niet aan anderen is ontleend, maar zelfstandig uit h
leven gegrepen. En, dit niet het minst, het onderscheidt zic
zoover ik weet, van alle andere dusver in dit dialekt verschene
bundels, doordat het een werkelijk Christelijken geest adem
De schrijver moge dan ook als kunstenaar zijne meerderen he
ben, wie het Groningsche volksleven kent en liefheeft, blijft t
genover dit boek niet onverschillig, daar het hem naar waarhei
dat leven teekent, dat leven met zijne trouwhartigheid, zi
humor, en — wat het schoonste is van alles — met zijne o
gekunstelde innige vroomheid. Aan de Groningers en aan alle
die in het dialekt en het volksleven van dit gewest belang ste
len, beveel ik dit geschrift ten zeerste aan. J. R.